

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ  
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ  
ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ  
УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2318-сп-1з  
спеціальності 231 «Соціальна робота»  
освітньої програми «Соціальна педагогіка»  
В. А. Сивак

Керівник: професор кафедри соціальної педагогіки,  
доцент, доктор пед. н. \_\_\_\_\_ Л. О. Сущенко

Рецензент: доцент кафедри соціальної педагогіки,  
доцент, к.пед.н. \_\_\_\_\_ М. О. Гладиш

Запоріжжя  
2020

## РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 108 с., 7 таблиць, 6 рисунків, 80джерел, 7додатків.

Об'єкт дослідження: процес формування лідерських якостей старшокласників.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

Мета дослідження: визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

Методи дослідження: аналіз нормативної документації, соціально-педагогічної, психологічної літератури, систематизація та узагальнення, анкетування, опитування, визначення потенціалу учнівського самоврядування як засобу розвитку лідерських якостей.

Теоретичне значення роботи полягає у системному підході до формування лідерських якостей старшокласників.

Практичне значення роботи полягає у перевірці, аналізі та підвищенні рівня лідерських якостей старшокласників. Експеримент проводився в природних умовах освітнього процесу. Метою проведення даної експериментальної роботи полягало в перевірці показників рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування закладу загальної середньої освіти.

Галузь використання: заклади освіти.

ЛІДЕР, ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ, УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ, СТАРШОКЛАСНИКИ, ФОРМУВАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ

## SUMMARY

### **Sivak VA Socio-pedagogical conditions of formation of leadership qualities of high school students in activity of student self-government.**

Qualification work consists of introduction, 2 parts, conclusions, list literature (80 subjects), 7 applications on 20 pages. Qualified volume of work is 108 pages, 90 of which are basic text. There are 7 tables and 6 figures.

The theoretical significance of the work is that it defines the pedagogical conditions that contribute to the formation of leadership qualities of high school students.

Object of study: the process of forming leadership qualities of high school students.

Subject of research: social and pedagogical conditions of formation of leadership qualities of high school students in the activity of student self-government.

Purpose of the study: to determine, theoretically substantiate and experimentally test the socio-pedagogical conditions of formation of leadership qualities of high school students in the activity of student self-government.

The objectives of the study are:

1. To analyze the essence and structure of the key concepts of the research: «leadership qualities», «student self-government».
2. To reveal the content, forms and methods of formation of leadership qualities of high school students.
3. To define and scientifically substantiate the socio-pedagogical conditions of formation of leadership qualities of high school students in the activity of student self-government.
4. Experimentally check the effectiveness of socio-pedagogical conditions for the formation of leadership qualities of old

Part 1 «Theoretical principles of leadership development of high school students in the activities of student self-government», namely:

- the nature and structure of the key concepts of the study: «leadership qualities», «student self-government»;
- student self-government of high school students as a social order and a means of forming leadership qualities of high school students;
- content, forms and methods of formation of leadership qualities of high school students

Part 2 «Experimental check of social and pedagogical conditions of formation of leadership qualities of high school students in activity of student self-government, namely:

- study of the level of leadership qualities of high school students in the activity of student self-government
- substantiation of social and pedagogical conditions of formation of leadership qualities of high school students in the activity of student self-government
- realization of social and pedagogical formation of leadership qualities of high school students
- analysis of experimental results.

Summarizing, it is worth noting that the comparison of the data obtained at the beginning of the study and after the end of the experiment for all these components and indicators confirm the quality growth indicators of EG in the process of formation of leadership qualities of high school students in the activity of student self-government.

**Key words:** leader, leadership qualities, student self-government, high school students, formation, research, social and pedagogical conditions.

## ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні засади формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.....	12
1.1. Сутність і структура ключових понять дослідження «лідерські якості», учнівське самоврядування».....	12
1.2. Учнівське самоврядування старшокласників як соціальне замовлення та засіб формування лідерських якостей старшокласників .....	22
1.3. Зміст, форми та методи формування лідерських якостей старшекласників .....	28
Розділ 2. Експериментальна перевірка соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування .....	39
2.1. Дослідження рівня сформованості лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування .....	39
2.2. Обґрунтування соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування .....	44
2.3. Реалізація соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників .....	55
2.4. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	63
Висновки.....	78
Список використаних джерел.....	82
Додатки.....	89

## ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлено тим, що сучасне суспільство потребує виховання успішної людини з розвинутими лідерськими, діловими якостями, підготовленої для самореалізації в сучасному світі, яка адекватно реагуватиме на зміни, що в ньому відбуваються, а також постійно самовдосконалюватиметься. Це піднімає самооцінку особистості, спонукає її до рішучих дій, завдяки чому, зможе досягти своїх мрій, амбіцій. При цьому, людина може легко донести свою думку до людей, буде впевненою у своїх діях, зможе допомогти іншим своїми знаннями, вміннями.

Педагог має культивувати у зростаючої особистості почуття самоцінності та впевненості у собі; формувати особистість, здатну приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни. Одним із головних завдань є формування свідомого громадянина, підготовленого до життя в сучасному суспільстві, здатного навчатися впродовж життя, приймати виважені рішення та ефективно взаємодіяти з людьми. У вітчизняній науці теоретичні і практичні аспекти розвитку лідерських якостей досліджувались у різних галузях знань, таких як педагогіка, психологія, соціальна педагогіка тощо. Поняття «лідерські якості», його зміст та головні компоненти розглядаються та аналізуються у працях Д. Алфімова, В. Мороза, Ж. Петровича, М. Риженко, Н. Сушик та ін. Засоби розвитку лідерських якостей представлені у роботах Д. Алфімова, В. Мороза, В. Ягоднікової та ін. В Україні залишається стабільним інтерес до проблеми розвитку лідерських якостей особистості. Свідченням цього є дослідження таких науковців, як Ю. Яковлевої (маркетингові засоби формування іміджу 4 політичного лідера), Н. Лікарчук (формування іміджу політичного лідера), Н. Симоніної (формування образу політичного лідера), С. Денисюк (імідж політичного лідера), Н. Мараховської, Н. Семченко (формування лідерських

якостей майбутніх учителів), В. Ягоднікової (формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі), Д. Алфімова (теорія і методика виховання лідерських якостей особистості у сучасній загальноосвітній школі), А. Куриці (розвиток лідерських якостей студента).

Відповідно до їх робіт, актуальними є питання політичного лідерства, формування лідерських якостей старшокласників, студентів, учителів тощо. Науковцями (Д. Алфімов, М. Приходько, Я. Глінчевська, В. Нечипоренко) здійснено ряд досліджень, в яких зазначено, що активну роль у підготовці сьогоденних школярів до реального суспільного життя і розвитку у них лідерських якостей покликане відіграти учнівське самоврядування. Актуальними в контексті зазначеної проблеми є дослідження І. Єрмакова, В. Нечипоренко, які запевняють, що одним з головних завдань учнівського самоврядування є організація процесу конструктивного спілкування дітей з метою розвитку їх лідерських здібностей, вміння позитивно впливати один на одного, переконувати та захоплювати корисною справою, спонукати до набуття досвіду безконфліктних ділових стосунків. Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури й дисертаційних досліджень дав змогу зробити висновок, що на сьогодні накопичений певний досвід розвитку лідерських якостей особистості та організації учнівського самоврядування в навчальних закладах. Однак, проблема розвитку лідерських якостей підлітків засобами учнівського самоврядування не була предметом спеціального вивчення. Її актуальність, недостатня теоретична розробка, вимоги шкільної практики й зумовили вибір теми магістерської роботи: «Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування».

**Об'єкт дослідження:** процес формування лідерських якостей старшокласників.

**Предмет дослідження:** соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

**Мета дослідження:** визначити, теоретично обґрунтувати та

експериментально перевірити соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

**Гіпотеза дослідження** ґрунтується на припущенні, що формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування набуває ефективності, якщо цей процес буде здійснено на основі реалізації сукупності соціально-педагогічних умов, зокрема: урахування особливостей і розвиток мотивації лідерства старшокласників; забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей старшокласників шляхом організації учнівського колективу, самоврядування та школи лідерів; побудова гуманних відносин суб'єктів виховання; створення стимулювального й розвивального середовища, використовуючи інтерактивні форми роботи (тренінги, рольові ігри).

На основі мети були визначені наступні **завдання**:

1. Проаналізувати сутність і структуру ключових понять дослідження: «лідерські якості», «учнівське самоврядування».

2. Розкрити зміст, форми та методи формування лідерських якостей старшокласників.

3. Визначити і науково обґрунтувати соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

4. Експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

Для розв'язання визначених завдань, досягнення мети використовувалися теоретичні методи: аналіз нормативної документації, соціально-педагогічної, психологічної літератури, дисертацій, матеріалів конференцій і періодичних фахових видань з метою визначення стану розробленості та перспектив досліджуваної теми; порівняння різних поглядів вчених на досліджувану тему; систематизація та узагальнення для уточнення поняття «лідерські якості», розкриття соціально-психологічних особливостей розвитку лідерських якостей старшокласників, визначення потенціалу учнівського самоврядування як засобу



розвитку лідерських якостей.

Новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в роботі визначено педагогічні умови, що сприяють формуванню лідерських якостей старшокласників; розроблено обґрунтовано й експериментально перевірено технологію формування лідерських якостей старшокласників у виховному процесі.

Етапи дослідження. На першому етапі було проаналізовано наукову літературу з формування лідерських якостей старшокласників. На другому – розкрито соціально-психологічні особливості розвитку лідерських якостей старшокласників. На третьому – розкрито ефективність учнівського самоврядування як засобу розвитку лідерських якостей старшокласників.

Значущість дослідження полягає в уточненні поняття «лідерські якості», визначенні його компонентів, зокрема загальних та специфічних якостей лідера. Проаналізовано співвіднесення загальних та специфічних якостей лідера із соціально-психологічними особливостями розвитку лідерських якостей старшокласників. Розкрито ефективність учнівського самоврядування як засобу розвитку лідерських якостей старшокласників.

## РОЗДІЛ 1

# ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

### **1.1. Сутність і структура ключових понять дослідження: «лідерські якості», «учнівське самоврядування»**

Термін «лідер» за даними Оксфордського словника, з'явився приблизно у 1300 р., але переглядаючи безліч матеріалів, ми зрозуміли, що багато фахівців впевнені, що це поняття не могло з'явитися раніше 1800 р., лідер у перекладі з англійської означає ведучий.

Відомо, що одне з перших визначень лідерства дав Ч. Кулі у 1902 р. На його думку, лідер – це фокус групових процесів.

У 1906 р. Мемфорд, а в 1911 р. М. Блекнер запропонували інше визначення лідерства: це – централізація зусиль в одній особистості як виявлення влади всіх.

У 1924 р. американський соціолог Л. Бернارد визначив інше трактування лідерства: лідер фокусує увагу і реалізує енергію групи в заданому напрямку.

Кількість визначень лідера і лідерства як соціального явища постійно зростала. Лідер відіграє центральну роль в організації спільної діяльності групи, до якої він належить, і регулює міжособистісні відносини. Таким чином, лідер є центром збігання інтересів групи [2, 112].

Так, на нашу думку, лідерство відіграє велику роль у спілкуванні з поміж однолітків, тому без лідера не буде існувати група, колектив. Адже саме ця особа вирішує важливі питання, бере на себе відповідальність за діяльність спільноти, також вбільшості влаштовує дозвілля.

У вітчизняній теорії соціальної психології за основу вивчення проблеми лідерства був узятий діяльнісний підхід, запропонований О. Леонтьєвим,

відповідно до якого головними детермінантами процесу лідерства були цілі та завдання групи, що визначали, хто стане лідером і який стиль лідерства виявиться найбільш ефективним [5, 326].

Як було з'ясовано, різні вчені, різноманітні школи неординарно підходять до проблеми лідерства. Найбільш розповсюджені та загально визнані теорії – це теорії особистісних рис, ситуативні, ситуативно-особистісні [9, 86].

На наш погляд, різниця між ними полягає в тому, що ситуативні теорії враховують риси, характерні для середовища лідерства: час, місце, обставини групових дій, тобто зовнішні параметри, що стосуються і лідера, і очолюваної ним групи в цілому. Діяльнісний же підхід акцентує увагу на таких внутрішніх характеристиках групи, як цілі, завдання та склад.

Теорія рис (та її різновиди) виникли під впливом досліджень англійського психолога і антрополога Ф. Гальтона, який намагався пояснити лідерство на основі спадковості. У рамках цього напрямку були розпочаті дослідження царських династій різних націй, аналіз шлюбів між правителями тощо [6].

Основною думкою такого підходу було переконання в тому, що коли лідер має якості, які передаються спадково і відрізняють його від послідовників, то ці якості можна виділити, проте скласти перелік таких рис тоді не вдалося. Лише в 1940 р. американський психолог К. Берд склав список із 79 рис, що згадуються різними дослідниками як «лідерські». Серед них були названі ініціативність, товарицькість, почуття гумору, ентузіазм, впевненість, дружелюбність та ін. Втім, вивченню жодної з них не приділялося достатньої уваги в дослідженнях [21, 65].

Лідер (від англ. leader той, хто веде, перший, що йде попереду) – той, хто веде; голова, вождь.

Формальне лідерство – процес впливу на людей з позиції займаючої посади.

Неформальне лідерство – процес впливу на людей за допомогою своїх здібностей, вміння чи інших якостей.

Американський вчений Б. Балдер висловлює думку, що лідерство – це

«ярлик», який наклеюють на поведінку інших людей. Тут потрібна віра в те, що якість, котра визначається як лідерство, спричинює певну поведінку. Найзагальнішим визначенням лідерства є пояснення цього феномену як соціально-психологічного процесу в колективі чи групі, побудованого на впливі особистого авторитету якоїсь людини на поведінку її членів. Лідерство можна назвати одним з унікальних феноменів політичного і суспільного життя, пов'язаних із здійсненням владних функцій. Воно є неминучим у будь-якому цивілізованому суспільстві і пронизує всі сфери життєдіяльності [63].

Можемо виокремити такі критерії оцінки лідерства:

1. Вроджене прагнення вести за собою. Бути лідером означає вказувати шлях іншим – найліпший, найкоротший, найбезпечніший. Лідер не тільки скеровує і веде своїх послідовників, а й прагне вести їх за собою, а послідовники не просто йдуть за лідером, а й хочуть іти за ним.

2. Мотивація першості. Для того, щоб стати лідером, недостатньо прагнути бути першим. Першість передбачає кращі, ніж в інших, життєві результати, що є наслідком зусиль людини, які демонструють її професіоналізм, компетентність, здібності, таланти та інші видатні якості.

3. Впливовість. Адже, щоб стати лідером і вести людей за собою, потрібно бути впливовою людиною. По-перше, це людина, яка наділена певною владою. По-друге, впливовість цієї людини не підтримана ззовні (державою чи суспільством), а здобута самотійно.

4. Зануреність і закоханість у свою справу. Лідер вмiє витримати межу між своїм покликанням та різними захопленнями. Для лідера мотив діяльності відповідає самій діяльності.

5. Компетентність і креативність. Лідером стає людина, яка добре розуміється на своїй справі і використовує творчий підхід у розв'язанні проблемних питань та ситуацій.

6. Психологічна надійність – здатність, за словами вченого, підтримувати потрібний рівень «я хочу», «я можу» і «я повинен» у різних, особливо напружених, ситуаціях життєдіяльності.

7. Адекватна самооцінка і саморегуляція. У лідерів у більшості випадків поєднуються високий рівень домагань, висока самооцінка у поєднанні з високою вимогливістю до себе і до всього, що стосується групових цінностей та мети. Справжній лідер вільний від заздрощів і вміє щиро радіти за успіхи інших.

#### 8. Самовдосконалення.

Справжній лідер хоче вчитися, набувати досвіду, вдосконалювати свої вміння і навички.

Координаційна рада учнівського самоврядування – структура, що утворюється для координації роботи виконавчої влади та інших суб'єктів за окремими напрямками діяльності [7].

Самоврядування – у найзагальнішому розумінні – автономне функціонування будь-якої організаційної системи (підсистеми), прийняття нею рішень з внутрішніх проблем. Той чи інший ступінь самоврядування властивий підприємствам, установам, поселенням та інше. У вузькому розумінні – процес організації життєдіяльності колективу самим колективом [69, 35].

Учнівське самоврядування – це форма організації діяльності учнів і студентів, що сприяє максимальному виявленню і реалізації їх творчих здібностей, формуванню моральних та професійних якостей, відповідальності за результати своєї життєдіяльності. Діяльність органів учнівського самоврядування спрямована на захист прав та інтересів осіб, які навчаються, вдосконалення навчально-виховного процесу, підвищення якості навчання, виховання культури учнів і студентів, збільшення соціальної активності та відповідальності молоді [15].

Хочемо зазначити, що на зміну теорії рис прийшли ситуативні теорії лідерства, згідно з якими поява лідера є результатом місця, часу й обставин. Тобто в різних конкретних ситуаціях групового життя виділяються окремі члени групи, які перевищують інших, принаймні, в якійсь одній якості, але оскільки саме така якість і є необхідною у певній ситуації, то людина, яка володіє нею, стає лідером [14, 119].

Ситуаційна теорія лідерства підкреслює відносність рис, властивих лідеру, і припускає, що якісно різні обставини можуть вимагати якісно різних лідерів. Американський вчений Е. Хартлі запропонував свою модифікацію ситуаційної теорії. Він припустив, що, по-перше, коли людина стає лідером в одній ситуації, не виключено, що вона стане ним і в іншій; по-друге, в результаті стереотипного сприйняття лідери в одній ситуації розглядаються групою як «лідери взагалі», по-третє, ставши лідером у певній ситуації, людина здобуває авторитет, що сприяє її обранню лідером і наступного разу; по-четверте, лідером зазвичай обирають людину, яка має мотивацію для досягнення цієї позиції [1, 6].

Проте таке, на наш погляд, розмите формулювання не зняло однобічності з цієї теорії, і, як часто буває у науці, два крайніх варіанти породили третій, більш-менш компромісний, а саме – особистісно-ситуативну теорію.

Дослідивши данні, ми дізналися, що у 1952 р. Г. Герт і Ч. Мілс виділили чотири фактори, які, на їх думку, необхідно було враховувати при розгляді феномену лідерства [67, 36]:

- 1) риси та мотиви лідера як людини;
- 2) образи лідера та мотиви, що існують у свідомості його послідовників і спонукають їх іти слідом за ним;
- 3) характеристики ролі лідера;
- 4) інституціональний контекст, тобто ті офіційні та правові параметри, у яких працює лідер і до яких він та його послідовники залучені.

М. Стогдилл запропонував вивчати лідерство з погляду статусу, взаємодії, сприйняття та поведінки індивідів стосовно інших членів групи. Таким чином, лідерство стало розглядатися як стосунки між людьми, а не як характеристика окремого індивіда [74, 260]. І ми вважаємо, що це абсолютно правильно, адже у кожній групі має бути свій лідер, а якщо цей лідер потрапить до іншої групи, то він вже може і не бути ним. Кожен пристосовується до спільноти, до її вимог, структури.

Дотримуючись цієї думки, Р. Кеттел запропонував розглядати лідерство

як динамічну взаємодію між цілями лідера та цілями й потребами послідовників, де функція лідера зводиться до вибору та досягнення групових цілей.

Тобто, лідер проводячи збори, класні години, може демонструвати свої вміння бути лідером, вирішуючи проблеми групи, шукає різні варіанти рішення ситуацій, пропонує вибрати той чи інший спосіб, може пояснити хід ситуацій та приблизний шлях, щоб досягти успіху.

Проте існують й інші школи, що зробили значний внесок у вивчення цієї проблеми. Наприклад, теорія очікування-взаємодії, або гуманістична теорія лідерства, згідно з якою лідер має у такий спосіб перетворити групу чи організацію в цілому, щоб індивіду була гарантована свобода здійснення його власних цілей, задоволення потреб, і разом з тим таким чином, щоб він здійснював вклад у досягнення спільних цілей організації [10, 328].

Доволі широкого розповсюдження в США набула і так звана мотиваційна теорія лідерства, представники якої (У. Мітчел, Е. Еванс та ін.) з'ясували, що ефективність лідерства залежить від його впливу на мотивацію послідовників, на їх здатність до продуктивного виконання завдання й на задоволення, яке вони відчують у процесі роботи.

Саме ця теорія визначає типи лідерської поведінки:

- 1) підтримуюче лідерство;
- 2) директивне лідерство;
- 3) лідерство, орієнтоване на досягнення якісного результату;
- 4) установки та поведінка послідовників, які враховують задоволення чи незадоволення роботою, схвалення чи несхвалення лідера, мотивацію поведінки;

- 5) ситуативні фактори, що включають: індивідуальні риси послідовників; фактор «навколишнього середовища» (поставлене завдання, система влади в групі та ін.), що виконує три функції, від яких залежить вплив лідера на мотивацію послідовників:

- виконання поставленого завдання;

- стабілізація поведінки послідовників;
- винагорода за вирішення завдання [21, 39].

Помітне місце серед досліджень проблеми лідерства займають також теорії обміну. Дж. Хоманс, Д. Марч, Г. Саймон розглядають лідера як того, хто відчуває потреби та бажання своїх послідовників і пропонує способи їх здійснення.

На наш погляд, тут акцент робиться на емоційній стороні процесу. Лідер може бути зорієнтований на вирішення реальних завдань, досягнення певних цілей, а може надавати першорядного значення стосункам зі своїм оточенням.

Усі лідери, на наш погляд, мають низку чітко виявлених якостей:

- 1) спосіб життя лідера передбачає тісне поєднання кар'єри і особистого життя;
- 2) лідер ніколи не зупиняється у своєму розвитку.
- 3) честолюбність, талант, знання стимулюють лідера до їх подальшого розвитку і вдосконалення;
- 4) лідер знаходить своє справжнє покликання у застосуванні успадкованих здібностей та набутих навичок, розуму, знань, таланту як способу самореалізації саме у спілкуванні з іншими людьми.

Концептуальний рівень підходу до проблеми лідерства представлений двома основними позиціями.

Першою з них розглядаються переважно динамічні, функціональні характеристики лідерства в рамках групової організації.

Другою позицією розглядаються структурні, статичні характеристики лідерства в груповій організації. Лідерство розуміється, передусім, як певна загальна якість групи, що, з одного боку, тісно пов'язана з іншими її якостями, а, з іншого боку, може характеризувати не лише групу в цілому, але й розглядатися через кожну з її підструктур [5].

Операційний рівень аналізу досліджень лідерства пов'язаний із вивченням типів і стилів лідерства в різних видах групової діяльності й ефективність того чи іншого стилю залежно від орієнтації групи на досягнення



успіху, участі у діяльності, від типу і змісту завдань групової діяльності.

Загалом, на наш погляд, лідерство можна визначити як відносини вчителя й учня. Лідер передає своєму оточенню знання, навички, моральні цінності. Особисті позитивні якості лідера є взірцем для наслідування і предметом поваги з боку його оточення. Вироблення організаторських, управлінських якостей лідера – проблема його власного навчання і виховання. Для лідера необхідно сформулювати і згуртувати колектив чи групу, визначити її цілі, поставити перед людьми, які входять до складу групи, необхідні завдання, визначити засоби та виявити резерви досягнення мети, забезпечити контроль за виконанням [52, 36].

Старший шкільний вік – початкова стадія фізичної зрілості й одночасно стадія статевого дозрівання. Старшокласники готові до фізичних та розумових навантажень. Фізичний розвиток сприяє формуванню навичок і вмінь у праці, спорті, відкриває можливості для вибору професії. Усвідомлення своєї фізичної сили і привабливості, здоров'я впливає на формування у юнаків та дівчат високої самооцінки, впевненості в собі, життєрадісності, оптимізму, активності, лідерських якостей тощо [3, 105].

Зазначимо, юність є перехідним періодом від зрілості фізичної до зрілості соціальної.

Саме в ранньому юнацькому віці головним новоутворенням є відкриття власного Я, розвиток рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності та її властивостей, поява життєвого плану, настанова на свідому побудову власного життя.

Значної ваги у свідомості старшокласників набуває усвідомлення ними тих якостей оточуючих людей і своїх власних, які зумовлюють людські взаємини.

Ранній юнацький вік має вирішальне значення в розвитку особистості, накладаючи відбиток на подальший життєвий шлях. Адже здійснений у юнацтві життєвий вибір буде визначати в подальшому успішність життєвого шляху особистості в цілому.

У ранній юності значно зменшується гострота міжособистісних

конфліктів і меншою мірою проявляється негативізм у взаєминах з оточуючими людьми. Покращується загальне фізичне і емоційне самопочуття дітей, зростає їх контактність та комунікативність. Відзначається більше витримки у поведінці. Усе це засвідчує, що криза підліткового віку або пройшла, або ж їде на спад [9, 214].

Одночасно відбувається стабілізація внутрішнього світу, що виявляється у зниженні рівня тривожності, нормалізації самооцінки.

Беручи до уваги особливості юнацького віку і дослідження особистісних рис лідера, на наш погляд, доцільно виокремити такі компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які, вважаємо, забезпечують ефективне лідерство старшокласників і які умовно можна розподілити на:

- 1) мотиваційні ознаки: упевненість у собі; потреба в досягненні; прагнення до самоствердження і самореалізації;
- 2) емоційно-вольові ознаки: урівноваженість; емоційно-позитивне самопочуття; наявність вольових якостей;
- 3) особистісні ознаки: вплив на інших; оригінальне, творче мислення; комунікативні та організаторські здібності;
- 4) ділові ознаки: вміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях; готовність брати на себе відповідальність; знання; вміння та навички організаторської роботи [27, 329].

Соціальні події, що сталися за останні декілька років в світі і в нашій країні, перетворення, на наш погляд, власною логікою спонукають молодь самостійно робити вибір, особисто орієнтуватися й займати незалежні позиції, бути лідером.

Лідерство характеризується, насамперед, зверненням до людини і має безпосереднє відношення до механізму людських стосунків.

Людина, яка володіє високими лідерськими здібностями, здатна зробити процес міжособистісної взаємодії більш цілеспрямованим, більш ефективним і, що не менш важливо, викликати в учасників спілкування відчуття осмислення того, що відбувається. До того ж, ця взаємодія може бути організована

практично в кожній предметній діяльності [12, 49].

Оскільки високі лідерські здібності є особливою обдарованістю, то до них, на наш погляд, доцільно застосовувати такі загальні положення:

- 1) домінуюча роль внутрішньої мотивації;
- 2) дослідницька творча активність, яка виражається в окресленні й вирішенні проблем;
- 3) можливість досягнення оригінальних рішень;
- 4) можливість прогнозу і передбачення;
- 5) здатність створювати ідеальні еталони, які забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки [8, 213].

Усі ці загальні положення відображаються в лідерських здібностях через те, що належать до сфери суб'єкт-суб'єктних відносин. Внутрішня мотивація спрямована, в першу чергу, на іншу людину, тобто на виявлення й використання нею особливостей власної індивідуальності. Лідер допомагає виявити і проявити власну індивідуальність іншим через свою індивідуальність.

Виявлення і прояв власної індивідуальності одночасно є:

- а) психологічною характеристикою лідерських здібностей;
- б) характеристикою креативності [18, 10].

Особливості старшого шкільного віку визначаються конкретними соціальними обставинами, насамперед – зміною місця дитини в суспільстві, зміною її позиції при вступі в нові відносини зі світом дорослих, світом їх цінностей, що визначає новий зміст її свідомості [25, 77].

У старшокласників є кілька можливостей для відчуття власної індивідуальності, креативності. Одна з них – розвиток своєї особистості за зразком та подобою особистості дорослої людини, оскільки саме дорослий в очах дитини володіє самостійністю, лідерськими здібностями і соціальною креативністю.

Старший шкільний вік, на нашу думку, створює певні передумови для успішного розвитку соціальної креативності і лідерських здібностей.

У всіх підлітків творчий потенціал різний. Підлітки з високими

лідерськими здібностями володіють високим творчим потенціалом. Спільною його характеристикою є яскраво виражена пізнавальна потреба. Серед характерологічних особливостей – ініціативність, наполегливість, несхильність до шаблонів [12, 94].

У підлітка з високими лідерськими здібностями процес розвитку особистості відбувається інтенсивніше, а особистісно-індивідуальні особливості виражені яскравіше і проявляються раніше. Ці особливості одержали назву «психосоціальної чуйності» (загострене почуття справедливості, яке випереджає моральний розвиток, висока емоційна чутливість, почуття особистої відповідальності).

Нами встановлено, що розвиток лідерства у старшокласників – це ціленаправлене формування відповідних якостей і навичок, вироблення особистої мотивації, стійкого бажання бути лідером, впевненість в собі, спроможність приймати рішення і брати на себе відповідальність, послідовність в реалізації спільних цілей, розуміння своїх сил, віра в досягненні цілей, ентузіазм та ін.

Даний аспект проблеми управління лідерством в навчальному закладі у великому чи меншому степені враховує можливість сформуванню й розвивати лідерські якості шляхом вивчення і самовивчення.

## **1.2. Учніське самоврядування старшокласників як соціальне замовлення та засіб формування лідерських якостей старшокласників**

Велике значення для формування лідерських якостей має учнівське самоврядування у загальноосвітніх навчальних закладах, яке дає змогу майбутнім школярам випробовувати надбані знання, уміння та навички [80, 361].

Розроблено структуру учнівського самоврядування у ЗНЗ, яку складають

постійно діючі ради, центри, клуби, студії, тощо, спрямовані на всебічний розвиток учнів, залучення більшої частини школярів до різноманітної важливої суспільної діяльності, що ефективно сприяє процесу формуванню управлінських умінь. Учнівське самоврядування і лідерство це взаємно спільні слова, і не можуть існувати автономно один від одного. Незважаючи на те, що учнівське самоврядування в українському варіанті має досить недовгу історію, за час його становлення вже встигли окреслитися певні спільні тенденції і, що найсуттєвіше, спільні проблеми, які потребують детальнішого вивчення і аналізу, а основне – напрацювання механізмів вирішення цих проблем на різних рівнях, починаючи від загальнодержавного і закінчуючи загальноосвітніми навчальними закладами [43, 264].

Учнівське самоврядування – це форма управління, за якої учні на рівні класу, паралелі, загальноосвітніх навчальних закладів мають право самостійно вирішувати питання внутрішнього управління. Головна мета діяльності органів учнівського самоврядування полягає передусім у створенні умов самореалізації молодих людей в інтересах особистості, суспільства і держави, у захисті прав учнів. Учнівське самоврядування є важливим фактором розвитку і модернізації суспільства, виявлення потенційних лідерів, вироблення у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом, формування майбутньої еліти нації [29, 33].

Аналіз і узагальнення матеріалів з учнівського самоврядування дозволяє виокремити такі основні завдання в цій сфері [6, 15]:

- формування в учнів відповідального і творчого ставлення до навчання, суспільної діяльності й продуктивної суспільнокорисної праці;
- сприяння оволодінню кожним учнем навичками продуктивної самостійної роботи й наукової організації праці, усебічному розвитку особистості шляхом залучення її до різноманітних видів діяльності;
- забезпечення принципів об'єктивності, компетентності й реалізації прав учнів;
- формування у членів колективу на основі самостійності щодо

вирішення питань молодіжного життя, активної життєвої позиції, навичок управління колективом, державними і суспільними справами;

- виховання в учнів відчуття господаря у своєму навчальному закладі, пошани до закону, норм моральності і правил співіснування та співмешкання;

- створення обстановки нетерпимості до правопорушників, пияцтва й інших антигромадських проявів та девіантної поведінки;

- надання допомоги адміністрації, педагогічному колективу в організації і вдосконаленні навчально-виховного процесу (через своєчасний усебічний аналіз якості знань учнів, причин низької успішності з подальшим вживанням конкретних заходів за наслідками аналізу і усунення цих причин і так далі);

- пошук і організація ефективних форм самостійної роботи учнів;

- організація системи контролю за навчальною і трудовою дисципліною учнів, дотримання правил проживання в гуртожитку;

- своєчасність застосування суспільної та дисциплінарної дії щодо порушників;

- активізація діяльності громадських організацій у загальноосвітніх навчальних закладах, надання допомоги в реалізації їхніх статутних цілей і завдань;

- організація вільного часу учнів, сприяння всебічному розвитку особистості кожного члена учнівського колективу та допомога в самореалізації талановитої молоді;

- організація системи вивчення й обліку громадської думки учнів з найважливіших питань життя ЗНЗ і створення умов, які уможливають участь кожного зацікавленого учня в обговоренні проблем, ухваленні і виконанні рішень;

- збереження бібліотечного й аудиторного фонду, лабораторного обладнання та приладів, спортивних споруд та ін.;

- встановлення й підтримка контактів із молодіжними організаціями інших ЗНЗ України та інших країн.

Стихія соціальних змін у країні привела до перебудови масової колективної свідомості на індивідуальне, що припускає самостійність і відповідальність людини за свої відносини з іншими й активною участю в соціальному житті. Все це жадає від кожного з нас адекватного подання про себе, високої соціальної пластичності, володіння навичками ефективних комунікацій. Крім того, у результаті трансформації суспільства виник і шириться рух, що поєднує людей самостійної соціальної творчості - суспільних, некомерційних організацій, молодіжних об'єднань і дитячих організацій. Лідери цих організацій повинні стати зразком зрілості адаптивного поведіння, управляти інтеграційними процесами як усередині організації, так і за її межами - у рамках усього соціокультурного простору. Китайський філософ Лао-Цзи писав: «Лідер діє щонайкраще тоді, коли люди ледь усвідомлять, що він існує... Коли... робота буде виконана,.. ціль досягнута, всі вони скажуть: «Ми зробили це самі». У цей час деякі фахівці в питаннях лідерства зв'язують успіх лідерства зі здатністю виростити послідовників, які фактично не мають потреби в лідерах [64].

У нашому суспільстві виховання лідера є на сьогоднішній день першочерговим завданням. Це є правовою підставою до створення обласної ради лідерів учнівського самоврядування, метою якого є створення єдиної системи самоврядування в місті, а також однієї із завдань якого є формування лідерських якостей й активної життєвої позиції старшокласників [63, 92].

Зазначимо, у підлітка з високими лідерськими здібностями процес розвитку особистості відбувається інтенсивніше, а особистісно-індивідуальні особливості виражені яскравіше і проявляються раніше. Ці особливості одержали назву «психосоціальної чуйності» (загострене почуття справедливості, яке випереджає моральний розвиток, висока емоційна чутливість, почуття особистої відповідальності).

Значна частина підлітків низько оцінює ефективність заходів, що проводяться з метою їх виховання різними державними і громадськими організаціями (підірваний кредит довіри до дорослих). Виходом із даної

ситуації може стати залучення до практичної роботи підлітків-лідерів. Добре розуміючи важливість поставлених завдань, підлітки-лідери швидко встановлюють контакти з однолітками, проводять заохочення до діяльності більш жваво й ефективною.

Підтримка з боку підлітків-лідерів є надзвичайно важливою, адже норми поведінки, цінності лідерів, виступають потужними мотиваційними важелями, зумовлюючи відповідальне рішення однолітків. Проте вся їх робота в межах просвітницької освіти повинна обов'язково спрямовуватися досвідченим педагогам-тренерам [68].

На підставі наших досліджень було виділено основні теоретичні напрями визначення значущих факторів ефективного лідерства:

1) суб'єктивно-психологічний, згідно з яким лідер є особистістю з відповідними соціально-психологічними якостями, тобто лідер трактується як біопсихологічне явище, без урахування соціально-економічної зумовленості;

2) функціонально-ситуаційний, який стверджує, що лідерство виникає як відповідь на потребу ситуації. За такого підходу зменшується роль активності особистості й до уваги не беруться особистісні риси, втім, поява лідера пояснюється як результат місця, часу та обставин;

3) інтегрований напрям, згідно з яким лідерство є процес організації міжособистісних відносин у групі.

Найбільш виразними типами лідерів є:

- традиційний лідер (його статус визначений з народження);
- ситуаційний лідер (його статус визначається тим, що особа з певними якостями перебуває у потрібний час у потрібному місці);
- призначений лідер (його вплив зумовлюється посадою – це суто бюрократичний тип лідерства);
- функціональний лідер (його лідерство продиктоване тим, що особа робить, а не посадою, яку вона обіймає) [29, 70].

На характер лідерської ролі впливає взаємозв'язок трьох змінних: якості лідера, якості послідовників і характер ситуації, в якій виявляється лідерство.



На нашу думку, лідерські якості – це якості особистості, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і призводять до досягнення мети.

Саме життя виробляє у більшості сучасних юнаків та дівчат таку психологію, яка багато в чому відрізняється від психології юнаків, що жили декілька десятиліть тому.

Це й більш відкритий, навіть, сміливий погляд на світ, включаючи постановку й вирішення багатьох проблем морально-етичного характеру, і самостійність, і включення в обговорення таких соціально-політичних, економічних і релігійних проблем, які зовсім недавно вважалися не характерними для юнацтва.

На наш погляд, під формуванням лідерських якостей старшокласників у виховному процесі, треба розуміти якісні й кількісні зміни у психіці індивідуума, які забезпечують накопичення лідерського потенціалу особистості, що виражається в ускладненні когнітивних психологічних структур, розвитку здатності до самоврядування, зростанні активності й удосконаленні старшокласників у виховному процесі мотивації до лідерства.

Формування лідерських якостей старшокласників відбувається саме у виховному процесі.

Організація виховного процесу, який визначається як закономірна, послідовна, безперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів, передбачає створення необхідних педагогічних умов, завдяки яким стане можливим формування лідерських якостей старшокласників [37].

На наш погляд, доцільно визначити такі педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у виховному процесі. Старший шкільний вік – важливий період у соціальному розвитку людини. Для цього віку, як вже зазначалось, характерне посилення всебічної активності: мислення, діяльності, взаємовідносин у колективі. Активність підлітка підтримується спрямованістю до колективної громадської діяльності. Цей період характеризується глибоким

осмисленням ставлення до навколишнього світу, до власного життя та діяльності [79, 215].

Загалом, види діяльності в освітньому просторі, спрямовані на розвиток лідерських якостей.

Завдання цієї діяльності:

- ознайомити підлітків з теоретичними основами та принципами розвитку лідерства;
- розвивати у підлітків навички самоаналізу, тобто аналізу організаторських здібностей та своїх нереалізованих можливостей;
- спрямовувати підлітків на роботу над собою, на здійснення своїх намірів щодо розвитку своєї особистості;
- підвищити рівень соціальної компетентності підлітків-лідерів з окремих проблем;
- ознайомити підлітків-лідерів із методикою та механізмом вивчення молодіжних проблем;
- формувати в підлітків здатність приймати відповідальні рішення;
- мотивувати підлітків на подальше використання отриманих знань і вмінь в житті дитячої громадської організації.

### **1.3 Зміст, форми та методи формування лідерських якостей старшокласників**

Зазначимо, що на основі аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що деякі вчені (С. Кіркпатрік, Г. Лактіонова, Т. Пітерс, Л. Продрому, Р. Стогдил) виділили такі лідерські якості особистості, як авторитетність, активність, вимогливість, витривалість, ініціативність, інтелект, компетентність, комунікативність, креативність, критичність, надійність, наполегливість, незалежність, оптимізм тощо. Інші дослідники (У. Беніс, О. Лозинський, Н. Семченко, О. Скрипніков, С. Шацький) структурували

лідерські якості, об'єднавши їх за групами, наприклад, анатомо-типологічні, морально-психологічні, соціально-психологічні, творчі й особистісні якості [36].

Узагальнивши різні визначення, під поняттям «лідерство» ми розуміємо стосунки домінування і підпорядкування, впливу і прямування в системі міжособистісних стосунків у групі, які призводять до наміченої мети.

Також існують ще неоднозначні визначення і щодо сутності поняття «лідер». Так, на думку Н. Жеребова, лідер – це член групи, який виявляється під час взаємодії її членів чи організовує їх навколо себе, коли його норми та ціннісні орієнтації узгоджені з груповими і сприяють організації й управлінню цією групою в ході досягнення групових цілей [23, 67].

Інакше трактує це поняття А. Єршов, який розуміє лідера як члена групи, який має необхідні організаторські здібності, займає центральне положення у структурі міжособистісних відносин і спонукає своїм прикладом, організацією й управлінням групою до досягнення групових цілей найкращим засобом. Д. Алфімов зазначає, що «ефективний лідер» – це особистість, яка має значний вплив на думку й поведінку членів групи та яка планує, організовує, контролює діяльність підлеглих задля розв'язання завдань, поставлених перед групою, передаючи їм своє бачення майбутнього й допомагаючи їм адаптуватися до нового [2, 50].

Виходячи із зазначеного, ми дійшли висновку, що лідер – це: член групи, за яким вона визнає перевагу в статусі і надає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях; індивід, здатний виконувати центральну роль в організації спільної діяльності і регулювання взаємостосунків у групі; людина, яка завдяки своїм особистісним якостям має переважний вплив на членів соціальної групи.

На основі наукових досліджень нами було сформульовано основні теоретичні напрями визначення значущих факторів ефективного лідерства:

1) суб'єктивно-психологічний, згідно з яким лідер є особистістю з відповідними соціально-психологічними якостями, тобто лідер трактується як

біопсихологічне явище, без урахування соціально-економічної зумовленості;

2) функціонально-ситуаційний, який стверджує, що лідерство виникає як відповідь на потребу ситуації; за такого підходу зменшується роль активності особистості й до уваги не беруться особистісні риси, але поява лідера пояснюється як результат місця, часу та обставин;

3) інтегрований напрям, згідно з яким лідерство є процес організації міжособистісних відносин у групі. На характер лідерської ролі впливає взаємозв'язок трьох змінних: якості лідера, якості послідовників і характер ситуації, в якій виявляється лідерство.

Хочемо звернути увагу, що Н. Мараховська визначає лідерські якості як інтегроване особистісне утворення, що сприяє якісному здійсненню діяльності та включає мотиви, знання, лідерські вміння й стійку лідерську позицію [76].

На думку В. Ягоднікової лідерські якості - це якості особистості, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і призводять до досягнення мети [28].

Розглядаючи психологічні особливості юнацького віку, до якого належать старшокласники, нею було виділено риси, які забезпечують ефективне лідерство: самопізнання, самоствердження, самостійність, самовизначення, юнацький максималізм, прагнення до колективності, ентузіазм, романтизм і громадська активність. Беручи до уваги особливості юнацького віку і дослідження особистісних рис лідера, В. Ягоднікова вважає доцільним виокремити такі компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які забезпечують ефективне лідерство старшокласників і які умовно можна розподілити на: мотиваційний (упевненість у собі, потреба в досягненні, прагнення до самоствердження і самореалізації):

- емоційно-вольовий (урівноваженість, емоційно-позитивне самопочуття, наявність вольових якостей);

- особистісний (вплив на інших, оригінальне, творче мислення, комунікативні та організаторські здібності);

- діловий (уміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність, знання, уміння та навички організаторської роботи) [36].

Підкреслимо, що важливе значення для формування лідерських якостей особистості має харизма. У психолого-педагогічній літературі харизма лідера розглядається як його особлива обдарованість (теорія «видатної людини»), здатність примушувати звичайних людей діяти неординарно в екстремальній ситуації (М. Вебер), а також створювати особливий тип відносин між лідером і послідовниками (Р. Хаус, Б. Шамір) [17, 39].

Хочемо зазначити, Т. Прохоренко, О. Зборовська, Г. Носирева обґрунтовують основні функції лідера малої групи:

1. Конструктивна функція полягає у вираженні інтересів групи в конкретних завданнях. Вона має бути зорієнтована на задоволення інтересів усіх чи принаймні більшості членів групи. Здійснення конструктивної функції - неодмінна умова лідерства та його успіху.

2. Організаційна функція. Лідер формує актив, за допомогою якого організує виконання прийнятих рішень; розподіляє в групі обов'язки (соціальні ролі); створює умови для ефективної життєдіяльності групи; контролює та регулює відносини між членами колективу.

3. Координаційна функція – узгодження дій окремих членів групи та напрямів їхньої діяльності для виконання завдань, що мають значення для групи.

4. Інтегративна функція – згуртування односторонців для виконання основних завдань малої групи [26, 13].

Відповідно до вищесказаного зазначимо, що, лідер – це член колективу, що здатний:

1) очолити його, показати приклад, організувати виконання завдання і визнаний у цій ролі більшістю членів колективу;

2) виконувати основну роль в організації спільної діяльності та регулюванні стосунків у колективі;

3) впливати на окремих членів або колектив загалом, спрямовувати їхні зусилля на досягнення визначеної мети;

4) виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу [31].

У групі може існувати кілька лідерів. Наприклад, Б. Паригін допускає існування восьми типів лідерів, класифікуючи їх за трьома ознаками: змістом діяльності (лідер-натхненник, лідер-виконавець, діловий лідер); за стилем лідерства (авторитарний і демократичний лідер) та характером діяльності (універсальний і ситуативний лідер) [24, 242].

Л. Уманський і його школа мають на основі розгляду такі типи лідерів в малих групах:

- 1) лідер-організатор;
- 2) лідер-ініціатор, який висуває пропозиції, що служать початком групової дії;
- 3) лідер-ерудит;
- 4) лідер-генератор емоційного настрою групи, який впливає на груповий настрій;
- 5) лідер емоційного тяжіння, який відповідає соціометричній «зірці»;
- 6) лідер-умілець, кращий за інших, здатний виконати будь-яке групове;
- 7) завдання [32, 98].

Є. Ільїн виділяє деякі ознаки, що характеризують лідера [10]:

- а) належність його до групи, у якій він висунувся на позиції лідера (авторитет);
- б) своїми діями він сприяє досягненню групової мети;
- в) ініціативність лідера (бере на себе добровільно значно більшу міру відповідальності, ніж того вимагає формальне дотримання приписів, загальноприйнятих норм, практичних розробок на гру);
- г) бажання або необхідність членів групи підкорятися йому.

На думку автора, що в реальній практиці виникають три види ситуацій

висування на роль лідера:

1. Людина хоче бути лідером, але група не приймає її лідерства.
2. Група висуває людину в лідери, але вона сама до лідерства не прагне.
3. Людина прагне бути лідером і група її підтримує (це найбільш оптимальний випадок, що свідчить про наявні лідерські здібності: організаційні, тактичні й ін.).

Виховання лідера і його самовиховання полягають у виробленні вміння вести за собою людей, установлювати стосунки з ними і на цій основі організувати управління. Справжнього лідера відрізняють не честолюбство, бажання й уміння виділитися із загального середовища, щоб показати свою вищість, а справжнє природне право сильної, вольової, професійно грамотної й водночас інтелектуальної особистості вести за собою людей. Лідер має бути головою своєї групи, провідником ідей, що сприяють розвитку групи і відповідають інтересам її членів[51].

Тож, ми поділяємо думку науковців про те, що лідер – це авторитетний член групи, який підкоряє своєму впливу інших людей та має своєрідний управлінський статус, заснований на найбільш ефективному поєднанні різних джерел влади. З огляду на зазначене, ми дійшли висновку, що «ефективний лідер» – це особистість, яка має значний вплив на думку й поведінку членів групи та яка планує, організовує, контролює діяльність підлеглих з метою вирішення завдань, поставлених перед групою, передаючи їм своє бачення майбутнього й допомагаючи їм адаптуватися до нового.

Але ефективний лідер володіє певними лідерськими якостями. Саме ці якості формуються та розвиваються завдяки педагогічним формам і методикам, які ми розглянемо нижче.

Розглянемо докладніше методики діагностики лідерських якостей учнів.

В самому процесі формування лідерських якостей студентів важливо застосовувати науково обґрунтовані методики діагностики. Під методикою в освіті розуміють опис конкретних прийомів, способів, технік педагогічної діяльності в окремих освітніх процесах. Діагностування (від «діа» – «прозорий»

та «гнозис» – «знання») в буквальному перекладі означає прояснення, розпізнавання. Пояснюють також як отримання інформації про стан та розвиток контрольованого об'єкта, його відхилення від норми.

Діагностика – це система технологій, засобів, процедур, методик і методів висвітлення обставин, умов та факторів функціонування педагогічних об'єктів, перебігу педагогічних процесів, встановлення їх ефективності та наслідків у зв'язку із заходами, що передбачаються, або здійснюються.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень у сфері лідерства свідчить, що дослідники виділяють ряд критеріїв і показників сформованості у дітей та молоді лідерських якостей. Так, позначають такі критерії:

1. мотиваційний (показником якого вважають прагнення стати лідером в обраній діяльності);
2. когнітивний (показник – характер засвоєння знань про лідерство);
- операційний (показник – лідерські вміння);
3. контрольнo-корегувальний (стійкість лідерської позиції).

Зазначимо, російські дослідники поділяють:

- 1) внутрішній критерій лідерства, який включає:
  - а) мотиваційну складову (внутрішня готовність виконувати функції лідера, інтерес до діяльності лідера, бажання діяти);
  - б) пізнавальна складова (розуміння поставлених задач, знання алгоритмів організаційної роботи, знання правил ефективного спілкування у різних ситуаціях);
- 2) зовнішній критерій включає:
  - а) діяльнісну складову (уміння застосовувати лідерські якості на практиці, в діяльності і у взаємодії з колективом);
  - б) особистісна складова (сприйняття лідера групою, сприйняття групи лідером).

Також відзначають, що лідерські характеристики особистості, комунікативні і організаторські уміння можуть проявлятися на різних рівнях, зокрема високому, середньому і низькому. Показниками сформованості



лідерських якостей є: прояв на високому рівні активності, ініціативності, самостійності, рішучості; розвинуті комунікативні і організаційні уміння; позитивний досвід практичної діяльності і визнання авторитету активіста у внутрішньому і зовнішньому соціумі.

Докладніше про форми виховання лідерських якостей старшокласників, ми розглянемо нижче.

Форму виховання лідерських якостей, ми розуміємо, як зовнішнє вираження узгодженої, цілеспрямованої, чітко організованої системи виховної взаємодії педагогів і учнів, що здійснюється у встановленому порядку та має своїм наслідком розвиток лідерського потенціалу особистості.

У науковій літературі існує безліч класифікацій форм виховної роботи коли їх групують за певною виділеною ознакою.

За кількістю задіяних у них учнів, форми виховної роботи бувають [60]:

1) масові (конференції, тематичні вечори, зустрічі з видатними людьми, зльоти, конкурси, олімпіади, клуби за інтересами, робота в громадських організаціях, виставки учнівських робіт, туризм;

2) групові (організаційно-виховні години в учнівських групах, гуртки, робота із засобами масової інформації, екскурсії у музеї на агровиставки, агропідприємства, відвідування театрів, кіно тощо);

3) індивідуальні (робота з окремо взятим учнем - консультування, бесіда, урок тощо).

Кількість учнів у групі (контактному колективі) коливається від 5-7 до 25-40 осіб максимум. У масових формах верхня межа числа не обмежена. Груповими формами виховання є всі види групової навчально-пізнавальної діяльності учнів а саме: наукові об'єднання, діяльність гуртків різного спрямування, групові бесіди, зустрічі, диспути тощо.

Масові форми виховання поділяються на прості і комплексні. Прості – це ті, в яких зміст розкривається, в основному, за допомогою одного засобу, методу (виступ, лекція, зустріч, розповідь та ін.). Комплексні масові форми характеризуються складністю структури, різноманітністю використаних засобів

та методів (літературний вечір, КВН, тематичний ранок тощо) [37, 64].

Зустрічі з відомими людьми – це масова форма організації навчально-виховної роботи в ході якої учнівська молодь контактує із державними діячами, провідними вченими, відомими політиками, представниками творчої інтелігенції, успішними агробізнесменами тощо. Ця форма роботи передбачає реалізацію методу прикладу, коли знаменита чи просто успішна людина демонструє зразки інтелігентної поведінки, ввічливе відношення до публіки, ерудицію, розум, винахідливість і кмітливість. Ділячись спогадами із аудиторією учнів про непростий шлях сходження до вершин слави, відомі особистості розкривають секрет свого успіху. Після спостереження за проведенням таких зустрічей усі їх герої відзначають, що завдячують своїми досягненнями наполегливій праці над собою.

Учнівський туризм – це масова або групова форма виховання, яка передбачає пересування учнів у місця варті уваги за межами їх повсякденного середовища перебування. В залежності від цілі, що ставиться перед туристичною експедицією, розрізняють рекреаційний, оздоровчий, спортивний, діловий, пізнавальний (екскурсійний) туризм та інші. У вихованні лідерських якостей учнів усі види туризму мають розвиваюче, навчальне і виховне значення. Так, рекреаційний, оздоровчий і спортивний туризм додають сил, покращують нервову і психічне здоров'я. Діловий і пізнавальний туризм – сприяють формуванню професійної компетентності, національної самосвідомості, патріотизму інших моральних якостей.

Учнівські олімпіади, конкурси, змагання є формами, які вмотивовують до першості, високих досягнень, формують в учнів вольові якості.

До найбільш поширених форм групової роботи з виховання лідерських якостей учнів ми віднесли організаційно-виховні години, які передбачають міжособистісну взаємодію наставника і учня чи будь-яких інших суб'єктів. Це, насамперед, форма виховної роботи наставника із класом, у ході якої учні беруть участь у спеціально організованій діяльності, яка дозволяє реалізувати пізнавальну, орієнтувальну, спрямовуючу та розвиваючу функції [43].

Організаційно-виховні години повинні сприяти розвитку особистості учня, допомагати йому засвоїти і виробити власну систему цінностей набути конструктивних, проєктивних та організаторських умінь необхідних для самоствердження у майбутньому.

Відвідування театрів і кіно – такі форми групової роботи, поряд з іншим, за змістом повинні розкривати лідерство як психологічний і соціально-політичний феномен (перегляд вистав, документальних і художніх кінофільмів про відомих, успішних людей - лідерів нації, провідників суспільно-політичних рухів, організаторів і передовиків виробництва чи про актуальні проблеми розвитку галузі тощо).

Окрім цього, корисними будуть перегляди класичних шедеврів драматургії і кінематографу, що несуть значене виховне навантаження формуючи у учнів морально-етичні погляди, патріотичні якості, гуманістичні цінності, толерантність і екологічну культуру.

Потрібний виховний ефект у формуванні лідерських якостей старшокласників досягається при гармонійному поєднанні особистого і колективного. У зв'язку із цим важливе значення мають індивідуальні форми виховання до яких можна віднести бесіду, задушевну розмову, консультацію, формування списку спеціальної літератури для персонального читання, колекціонування, обмін думками, виконання доручення, надання індивідуальної допомоги в конкретній роботі, спільний пошук вирішення проблеми, завдання.

Індивідуальні форми виховання дозволяють оперативно змінювати педагогічну тактику при динамічності умов. Такі форми підбираються з урахуванням психологічних особливостей кожного старшокласника. При цьому він отримує своє завдання, що виконується незалежно від інших. Тому індивідуальна форма організації навчально-виховної роботи передбачає високий рівень активності і самостійності учнів [5].

З огляду вищезазначеного зупинимось на окремих формах індивідуальної роботи. Так, при складанні списку літератури для індивідуального читання кожного учня, наставник повинен знайти прогалини у знаннях вихованця,

врахувати його інтереси. Відповідно до цього, старшокласника можна націлювати на опрацювання книг у яких описуються біографії успішних людей (життєписи, книги із серії «ЖЗЛ»), наукової літератури з лідерології, журналів, газет у яких публікуються новинки агропромислового виробництва, творів літературної класики, що сприяють моральному розвитку особистості. Така робота розвиватиме ерудицію майбутнього лідера, поглиблюватиме його знання, підвищить культурний рівень.

Наставник при допомозі індивідуальних форми роботи може з'ясувати який характер, розумові здібності, інтелектуальний потенціал вихованця. Які риси його особистості дозволяють досягати високих результатів, бути прикладом для інших і вести людей за собою. Також в індивідуальній роботі можна розкрити ті властивості особистості учня, що перешкоджають його утвердженню в ролі лідера (наприклад пасивність, побоювання публічних самопрезентацій, відсутність риторичних здібностей, невпевненість у собі, невміння будувати дружні міжособистісні стосунки).

Підбивши підсумки вищезазначеного, ми бачимо, що досить багато існує способів, сформувані у дитини високу самооцінку, підвищити рівень знань, удосконалити лідерські якості, тим самим допомогти особистості само реалізуватися у соціумі, досягати високих планок, успіхів у майбутньому.

## РОЗДІЛ 2

### ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

#### 2.1. Дослідження рівня сформованості лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування

Розглянувши теоретичну частину формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування, ми переходимо до практичної частини, у якій детально представлена методика дослідження розвитку лідерських якостей старшокласників.

Педагогічний експеримент здійснювався нами у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

На констатувальному етапі експериментальної роботи нами було проведено діагностику рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників різних класів на основі анкетування.

Розглядаючи психологічні особливості юнацького віку, до якого належать старшокласники, нами виділено риси, які забезпечують ефективне лідерство: самопізнання, самоствердження, самостійність, самовизначення, юнацький максималізм, прагнення до колективності, ентузіазм, романтизм і громадська активність. Беручи до уваги особливості юнацького віку і дослідження особистісних рис лідера, та за критерії рівня сформованості, ми вважаємо доцільним виокремити такі компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які, на нашу думку, забезпечують ефективне лідерство старшокласників і які умовно можна розподілити на: мотиваційний (упевненість у собі, потреба в досягненні, прагнення до самоствердження і самореалізації): емоційно-вольовий (урівноваженість, емоційно-позитивне

самопочуття, наявність волевих якостей); особистісний (вплив на інших, оригінальне, творче мислення, комунікативні та організаторські здібності); діловий (уміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність, знання, уміння та навички організаторської роботи), виховання, де виховання – це процес цілеспрямованого управління формуванням і розвитком особистості відповідно до вимог суспільства. Під формуванням ми розуміємо якісні й кількісні зміни у психіці індивідуума, які забезпечують накопичення лідерського потенціалу особистості, що виражається в ускладненні когнітивних психологічних структур, розвитку здатності до самоврядування, зростанні активності й удосконаленні.

На основі діагностики, ми змогли визначити щодо наявності трьох рівнів прояву лідерських якостей у школярів. Особистість із високим рівнем характеризується рішучістю, ініціативністю, наполегливістю, креативністю, чесністю й порядністю у відносинах, відповідальністю, емпатією, інтелектуальною лабільністю; умінням слухати, готовністю до співпраці, рефлексивністю, умінням розуміти емоційний стан людини, активним впливом на інших, комунікабельністю, вмінням розв'язувати конфлікти, вмінням самопрезентації; самостійністю, впевненістю у собі, умінням управляти собою, наявністю мотивації успіху, умінням організовувати, спілкуватися, здатністю до подолання стресів, умінням приймати рішення, готовністю до ризику. У особистості із достатнім рівнем ці якості проявляються несистематично, з низьким – слабо виражені або несформовані.

На основі теоретичних даних, ми змогли підібрати діагностики, завдяки яким змогли визначити рівень сформованості лідерських якостей у старшокласників, а саме: кількість дітей, які вважаються лідерами, за яких умов це відбувається; кількість домінуючих учнів, що їм допомагає в цьому; чи існують страхи у старшокласників, які саме, чи впливають на це стресові ситуації. В експерименті брали участь учні 9-11 класів на базі ЗОШ №34 і ЗОШ №74 в місті Запоріжжя.

Для того, щоб зрозуміти, які показники сформованості лідерських якостей у старшокласників, ми підібрали чотири діагностики, до яких входили: анкети, опитувальники, тестування. За допомогою опитувальника «Діагностика лідерських якостей», ми змогли визначити загальну картину рівня сформованості лідерських якостей у старшокласників. У даній діагностиці, потрібно було відповідати на питання «+» чи «-», помітно було, що багато хто з учнів довго вагалися відповісти на більшість питань. Дехто з учнів пропускали питання, а потім в кінці поверталися до них. На питання «Чи часто ви буваєте в центрі уваги однолітків?» більша половина учнів відповіли ні, це свідчить про те, що діти не хочуть бути в центрі уваги, бояться бути першим, їм не подобається привертати на себе уваги. Оглянувши всі відповіді на це питання, нам стало зрозуміло, що серед однолітків є лише декілька учнів, котрі бувають в центрі уваги, це приносить їм задоволення, вони не бояться висловлювати свої думки (див. додаток А).

Завдяки питанню «Чи відчуваєте ви нагальну необхідність у порадику, який міг би спрямувати вашу навчальну активність?», ми дійшли висновку, що лише 2,1 % старшокласників дійсно можуть вирішити свої питання самостійно, вони можуть без сторонньої допомоги виконувати завдання, які їм даються, як на уроках, так і у позакласній роботі. Також, вони можуть допомогти іншим, хто потребує допомоги, це підштовхує їх до рішучих дій, їм легше справлятися з домашніми завданнями, вони виконують доручення швидше, на відміну від того, хто тільки розмірковує, як краще зробити, або який спосіб виконати роботу.

Питання «Чи вмієте ви в дискусії на цікаву тему залучити на свою сторону тих, хто раніше був з вами не згоден?» лише 7,8 % відповіли позитивно, а це дає нам підстави для того, щоб ми зрозуміли, що багато з учнів не можуть донести до співрозмовника свою думку, правильно та змістовно її відкрити, доступно до слухача донести. Такі учні як правило, швидко змінюють тему розмови тому, що не впевнені у собі, вони не можуть довго зосередитися на одній справі, вони не мають сили волі, щоб довести діло до кінця, а це як

правило, погано впливає на навчальну діяльність, спорт, та загалом на їх успішність. Зовсім невелика кількість старшокласників знають як потрібно правильно робити послідовність своїх дій, як краще розподілити свій час протягом дня, щоб встигнути зробити всі важливі справи, це також має велике значення у лідера, це пояснює його успішність, він може вести за собою однолітків.

Також, з відповідей старшокласників, нам стало зрозуміло, що лише 9,3 % учнів з повагою ставляться до дисципліни, це не дуже добрі показники, адже багатьом відомо, що успішність лідера напряду залежить від правильності розпорядку дня, коли всі справи розставлені по порядку їх важливості, у лідерів має бути все розподілено так, щоб у них був час для того, щоб виконати всі завдання, щоб мати змогу допомогти слабшому і найголовніше, вони мають час на відпочинок, а це невід'ємна частина для того, хто має завантажений день. Відпочинок обов'язково повинен бути присутнім у кожного учня, від цього залежить їх успішність у всьому, а насамперед це здоров'я.

З огляду на діагностику, нам стало відомо, що 5,5 % старшокласників можуть проявити ініціативу, взяти на себе відповідальність за деякі завдання. Виконуючи їх, лідери можуть повести за собою однолітків, розподіляти між ними доручення, брати на себе важливі рішення. Вони правильно виставляють пріоритети перед собою, можуть стисло та цілком зрозуміло донести свою думку до співрозмовника, це безперечно приводить учня до лідерства. Лідери можуть слухати критику від оточуючих, не замикаючись в собі, можуть змінитися в кращу сторону.

Підраховуючи дані, ми виявили, що 62,6 % дітей мають низький рівень лідерських якостей. Вони не мають лідерського потенціалу, вони не мають бажання виділятися серед однолітків, їм комфортно, що за них вирішують подальші дії у ситуаціях, їм не потрібно відволікатися на інших, входити в положення іншого, це свідчить про пасивність учнів, про те, що ці учні не прагнуть до саморозвитку, самореалізації у суспільстві.

Представимо у таблиці 2.1 дані констатувального етапу рівнів



сформованості лідерських якостей у старшокласників у діяльності учнівського самоврядування:

Таблиця 2.1.

Рівні сформованості лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування, %

№	Компоненти	Рівні		
		Високий	Достатній	Низький
1	Мотиваційний	7,8	30,4	61,8
2	Емоційно-вольовий	2,1	29,8	68,1
3	Особистісний	5,5	31,9	62,6
4	Діловий	9,3	32,8	57,9
	Загальний результат	6,2	31,2	62,5

Отже, одержані дані, констатувального етапу дослідження, дозволили нам зробити висновок, щодо необхідності впровадження до освітнього процесу розроблені нами соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування, які ми опишемо та науково обґрунтуємо нижче.

Нами було виявлено, що рівень сформованості лідерських якостей у старшокласників відповідає достатньому та низькому рівням. Під час проведення анкетувань, бесід, тестів та опитувальників, вдалося виявити причини таких результатів. Такий низький рівень сформованості говорить про те, що з учнями проводилось у недостатній кількості роботи, щоб допомогти сформувати високі показники лідерських якостей.

## **2.2. Обґрунтування соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування**

Слід зазначити, щодо даного експерименту, педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників під час навчання у школі, важливим завданням є визначення поняття «соціально-педагогічна умова». Як відзначається у філософському енциклопедичному словнику, «умова – філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [56, 482]. У психологічній науці термін «педагогічна умова» визначено як «певну обставину, яка впливає (прискорює чи гальмує) на формування та розвиток педагогічних явищ.

Для того, щоб перевірити гіпотезу та ефективність розробленої системи соціально-педагогічних умов було організовано і проведено педагогічний експеримент.

З метою нашого експерименту ми перевіримо, чи може бути учнівське самоврядування як засіб підвищення ефективності виховання особистості школяра.

Процес формування лідерських якостей у старшокласників напряду залежить від їх керівника, його здібності керувати учнівським самоврядування :

1) Урахування особливостей і розвиток мотивації лідерства старшокласників.

2) Забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей старшокласників шляхом організації учнівського колективу, самоврядування та школи лідерів.

3) Створення гуманних відносин суб'єктів виховання.

4) Створення стимулюючого й розвивального середовища, використовуючи інтерактивні форми роботи (тренінги, рольові ігри), (див. додаток Б).

Визначивши, що ефективний процес формування лідерських якостей у

старшокласників на пряму залежить від соціально-педагогічних умов, ми розкриємо їх детальніше, для їх більш ширшого уявлення.

1. Урахування особливостей і розвиток мотивації лідерства старшокласників.

Дослідивши джерела, ми можемо зазначити що, лідер – це член групи, який виконує центральну роль в організації та діяльності класу. До нього всі прислухаються та нічого не вирішують без його участі. Лідером стає вольова особа, яка не боїться відповідальності, може взяти на себе керівну роль в групі. Лідером може бути лише та особа, яка користується авторитетом серед оточення, виправдовує їхню довіру. Серед рис притаманним лідерам, називаються, зокрема, гострий розум, тверда воля, енергійність, компетентність, організаторські та ораторські здібності.

Мотивація – це певна сила, що змушує дитину діяти і досягати поставлених цілей. Це стимул, який змушує нас наполегливо працювати та підштовхує до успіху. Також можна сказати, що саме мотивація, це те, що формує багато аспектів людської поведінки, які відповідають за здійснення тих чи інших вчинків.

Можемо сказати, що більшість дітей прагнуть бути лідерами у своєму класі, в групі, в школі. Бажання збільшити знання про себе та навколишній світ, може бути дуже сильною формою мотивації для дітей. Ми впевнені, що всі свідомі люди прагнуть вчитися і рости як особистість. Мотивацію особистісного зростання можна також побачити в прагненні до змін. Багато з людей спочатку обмежені тими параметрами і знаннями, які були закладені при вихованні або основному навчанні. Але, зазначимо, мотивація особистісного зростання, стимулює особу вдосконалювати ці базові критерії та навчатися новому, еволюціонуючи як особистість. Учень відчуває потребу у спілкуванні з однолітками, хоче бути першим серед інших, для цього він починає працювати над собою, змінюється внутрішньо, а можливо і зовні. Однак, під час спілкування з однолітками намагається бути цікавим, щоб його хотіли слухати, рівнялися на нього, учень прагне до того, щоб вести однолітків за собою, в

цьому полягають основні мотиваційні аспекти.

Таким чином, багато хто отримує мотивацію відповідати тій соціальній групі, до якої є бажання належати.

Також, не можна не зазначити, що великим мотиватором є – страх. Страх покарання, це дійсно потужний стимул для того, щоб працювати дуже старанно. Своїм лідерством у групі, старшокласник може приховати свої недоліки, він боїться, що коли однолітки дізнаються про його недоліки, то з ним не будуть спілкуватися, не будуть кликати у спільні проекти, роботи, тому він намагається стати кращим серед усіх, позбавити себе того, що йому не подобається в собі.

Розглянемо детальніше внутрішню мотивацію старшокласника. Саме у внутрішній мотивації криються наші щирі бажання, і, щоб пояснити свій стан, досить одного слова – «хочеться». Діти із задоволенням слухають музику улюбленої групи, мають своє хобі, якому присвячуються багато вільного часу, тому що їм подобається це робити. Зовнішня мотивація буває різною – від кишенькових грошей до оцінок в школі. Вона зводиться до фрази: «Зроби ось так – і отримаєш ось це». Учителі намагаються мотивувати способами, на вигляд благороднішими: вводять різні звання (кращий учень місяця), дають послаблення хорошистам. Чому не працює зовнішня мотивація коли ми говоримо: «Зроби ось так – і отримаєш ось це», підліток спочатку сприймає обіцянку з ентузіазмом. Разом з цим у нього спрацьовує і інстинкт самозбереження. Старшокласник починає шукати не творчий спосіб вирішення проблеми, а найнадійніший і короткий. Виходить, що відбувається підміна цілей: не лідерство заради того, щоб мати високі досягнення у міжособистісних відносинах серед однолітків, а лідерство заради отримання нагороди. Заохочення руйнують внутрішню мотивацію.

Нами було з'ясовано, що якщо батьки або учителі роблять акцент на якомусь заохоченні, то інтерес у дітей незмінно знижується. В даному нам експерименті, ми маємо вибудувати відносини між однолітками так, щоб спілкування базувалося на захопленнях дитини. У лідерстві треба постаратися

з'єднати щирі інтереси дитини (внутрішню мотивацію) з тим його ідеалом, яким він прагне бути. Дорослий повинен показати які лідерські якості притаманні старшокласнику, як їх можна розвинути і зацікавити його в цьому питанні. Часто дитина не може вирішити проблему лідерства, тому що не знає, як, адже у нього не сформована навичка. Перш ніж чекати від дитини будь яких дій, необхідно показати, як це робити. Тільки після цього у дитини з'являється інтерес. Інакше він говоритиме: «Мені це не цікаво», «У мене не виходить», «Я це не хочу робити», «Я боюся, що з мене будуть сміятися». Важливо не сприймати ці слова буквально, усвідомлюючи, що дитині поки що не зрозуміло, як можна самоудосконалитися, тобто йому потрібна допомога. Нами було встановлено, що як тільки у дитини почне виходити, у дитини з'явиться азарт, з часом захочеться все більше і більше досягати великих висот, що на нього будуть рівнятися однолітки, і лідерство сподобається дитині.

Для того, щоб перевірити, чи змогла дитина розвинути в собі лідерські якості, потрібно подати такий собі сигнал, який зможе стимулювати ці навички. Наприклад, коли в школі запускається нова програма, чи новий гурток, дитина знає, що треба зробити далі в цій ситуації, він подумками розуміє, що потрібна така дитина, яка не буде боятися брати на себе вирішення важливих питань, буде вести за собою групу і на такого однолітка інші захочуть рівнятися, брати приклад із свого лідера.

Висновок: отже, можна сформулювати думку про те, що суть і мета мотивації полягає в максимальному задоволенні всіх потреб людини. Створивши ідеальні соціально-педагогічні умови урахування особливостей і розвитку мотивації лідерства старшокласників ми зможемо успішно розвинути лідерські якості у дітей, підвищимо їх інтерес до самовдосконалення, особистісного росту, також зможемо підвищити самооцінку старшокласників.

2. Забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей старшокласників шляхом організації учнівського колективу, самоврядування та школи лідерів.

Нам варто зазначити, що важливу роль у розвитку лідерських якостей у

підлітків, відіграють учнівські колективи, самоврядування та школи лідерів. Розкриємо ширше це питання.

Один із засобів формування лідерських якостей являються учнівські колективи, де учень може проявити свій потенціал. Його роботу, або роздуми можуть оцінити учасники колективу і визначити, чи актуальна його робота і чи цікаві іншим його ідеї. Учасники колективу можуть допомагати своєму лідеру у вирішенні питань. Одноліткам ставляться умови, які повинні виконати учні, тому лідер, за допомогою розподілення ролей, дає кожному завдання і вони виконують всі пункти, лідер стежить за усіма учасниками, робить поправки, допомагає, у разі необхідності, тим часом, лідер підвищує свої лідерські якості. Нам стало зрозуміло, що лідер намагається за допомогою учнівського колективу покращити життя у школі, проводить позакласні години, семінари, збори, це підвищує самооцінку лідера, в такій діяльності, учень розвивається як лідер, як той, що може вести людей за собою, може приймати важливі рішення.

Учнівське самоврядування – це форма організації діяльності учнів, що сприяє максимальному виявленню і реалізації їх творчих здібностей, формуванню моральних та професійних якостей, відповідальності за результати своєї життєдіяльності. Діяльність органів учнівського самоврядування спрямована на захист прав та інтересів осіб, які навчаються, вдосконалення навчально-виховного процесу, підвищення якості навчання, виховання культури учнів, збільшення соціальної активності та відповідальності молоді.

Учнівське самоврядування також може розглядатись як засіб розвитку лідерських якостей. З точки зору педагогічної науки засоби – це матеріальні об'єкти і предмети духовної культури, які призначаються для організації та здійснення педагогічного процесу і виконують функцію розвитку учнів, а також різноманітна діяльність: праця, вчення, гра, спілкування, пізнання [12].

Виходячи з даного визначення, можемо вважати самоврядування засобом формування лідерських якостей, оскільки воно безпосередньо виконує функцію розвитку (учні отримують позитивний соціальний досвід, навички реальної дії у суспільстві) та є видом діяльності (включає в себе ігрову, комунікативну,

волонтерську, організаторську та інші види діяльності).

Шкільне самоврядування – це діяльність активних учнів школи, тобто створення ними окремого «парламенту» зі своїм президентом, правилами та законами. Суть технології учнівського самоврядування в тому, що всі учні залучені до участі в управлінні шкільними справами через діяльність учнівського самоврядування в секторах: «Порядок й дисципліна», «Навчально-пізнавальний», «Дозвілля», «Старостат», «Турбота та милосердя», «Краєзнавчо-пошуковий і спортивно-туристичний», «Громадсько-корисної діяльності».

Зазначимо, самоврядування розглядається нами як форма (спосіб) організації життєдіяльності учнівського колективу, що забезпечує комплексний виховний вплив на учнів (вміння самостійно приймати рішення, вміння господарювати та співпрацювати) з метою досягнення суспільно значущих цілей. Учніське самоврядування представляє собою унікальну комбінацію індивідів, цілей і задач. Кожний лідер – це унікальна особистість, яка володіє рядом здібностей.

Також відомо, що учнівське самоврядування і лідерство це взаємно спільні слова, і не можуть існувати автономно один від одного. Головна мета діяльності органів учнівського самоврядування полягає передусім у створенні умов самореалізації молодих людей в інтересах особистості, суспільства і держави, у захисті прав учнів. Ми вважаємо, що учнівське самоврядування є важливим фактором розвитку і модернізації суспільства, виявлення потенційних лідерів, вироблення у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом, формування майбутньої еліти нації.

Розглянувши й інші способи організації учнів, бажано ще виділити проект «Школа лідерства» - це програма тренінгів, які сприяють особистісного та суспільного розвитку, основним елементом якої є формаційний курс для активістів та лідерів школи, що базується на основі цінностей та виховання лідерських якостей і навиків.

Нами було встановлено, учні школи лідерства намагаються створити сприятливі умови для навчання дітей у школі, підвищують їх інтерес до того,

щоб прийняти участь у житті школи, покращити рейтинг школи, створюють нові проекти у школі, такі як: «шкільна газета», «здоровий спосіб життя», «безпека на дорозі». Беручи відповідальність на себе за ці проекти лідер розуміє, що являється прикладом для наслідування однолітками, це стимулює його до виконання своїх обов'язків, це переходить в систематичність, що покращує його лідерські якості. Лідер не може зробити помилку, адже це суперечить його власним переконанням.

Висновок: аналізуючи вищевикладений матеріал, ми можемо зробити висновок, що за допомогою організації учнівського колективу, самоврядування та школи лідерів забезпечується цілеспрямований процес формування лідерських якостей старшокласників, достатньо широко розкриває особистість з різних сторін, дозволяє самоутвердитися серед однолітків, підвищити самооцінку, побути в різних ролях, як у лідерській, так і в другорядній.

### 3. Створення гуманних відносин суб'єктів виховання.

Визначаючи наступні соціально-педагогічні умови, хочемо звернути увагу на гуманні відносини між дитиною лідером та педагогом. Педагог, який поважає учнівський колектив, завжди намагається об'єктивно оцінити його справи, сприяє його розвитку, згуртованості, зміцненню. Його поведінка толерантна, позитивно зорієнтована, конструктивна (див. додаток II). Відносини в системі «педагог - учень (учнівський колектив)» формуються на основі таких засадничих норм:

1) принцип гуманності. Педагог має цінувати вихованця, враховувати його індивідуальну неповторність, унікальність, право на самореалізацію. Адже найбільшою цінністю є людина як вільна, цілісна, всебічно розвинена особистість, а не держава, «прогресивний» соціально-економічний устрій тощо. Благо людини – критерій оцінювання суспільних інститутів;

2) принцип поваги до особи учня. Цей принцип похідний від принципів демократизму і гуманізму, він передбачає рівність, рівноправність, партнерство вчителя і учня. Оскільки учень залежить від педагога, цей принцип часто є декларативним. Реалізується він у щирому інтересі до учня як



самобутньої особи, довір'ї, терпимості, стимулюванні становлення його індивідуальності, у повазі до думки, недопустимості приниження гідності, в об'єктивності оцінювання знань. Це не суперечить вимогливості педагога і є неодмінною умовою ефективності його праці. Мета таких орієнтацій і старань полягає у формуванні високоосвіченої, вільної, розкутої, творчої особистості.

3) принцип поваги до особи, цей принцип не суперечить диференційному ставленню до учнів, сприяє розвитку їх унікальних якостей. Ставлення педагога до учня повинно мати особистісний характер, що виявляється у прагненні пізнати, зрозуміти його, врахувати індивідуальну неповторність, підтримати позитивні якості.

Педагог має узгоджувати особистісні стосунки з учнем із офіційними (службовими). Міра поєднання особистісного та офіційного залежить від педагога, його свідомого вибору, що свідчить про моральний характер цієї проблеми. Абсолютизація принципу дотримання дистанції призводить до відчуженості між педагогом і учнем, а невиправдане «скорочення» її, панібратство теж негативно впливає на діяльність. Повага до учня виявляється у терпимості та гуманності до його поглядів, почуттів і вчинків (у межах загальнолюдських норм), вірі в хороші помисли і наміри, благородство, прагнення і здатність стати доброю людиною, а також у вимогливості до нього. Вимогливість до учня має бути доброзичливою, об'єктивно доцільною, реалістичною (здійсненою). Розвиваючи у собі лідерські якості, старшокласник також не повинен забувати про гуманність. Це важливий аспект морального виховання лідера, у тому, щоб не втратити свій рейтинг в очах однолітків, а навпаки підвищити його, розвинути свої лідерські якості.

Гуманність – це любов, увага до людини, повага людської гідності; добре ставлення до всього живого. Це система установок особистості на соціальні об'єкти (людину, групу), живу істоту, обумовлена моральними нормами і цінностями. Важливо розглядати гуманність і морально психологічну якість особистості, що проявляється в усвідомленій повазі до людей, їх гідності, людяності, великодушності, доброти, готовності зрозуміти та вибачити провину

ближньому, прагнення допомогти слабшому.

Відомо, що гуманність це та риса людини, яку потрібно розвивати в собі в першу чергу. У разі виникнення конфліктних ситуацій лідер повинен вміти гуманно поставитися до кожного учасника конфлікту, має допомогти вирішити проблему.

Зазначимо, у процесі розвитку колективу формуються відносини взаємної відповідальності особистості перед колективом і колективу перед кожним членом. Домогтися гармонійного поєднання всіх видів відносин в шкільному колективі складно: вибіркоче ставлення членів колективу один до одного буде існувати завжди.

Ми вважаємо, що однозначно будуть існувати виборчі відносини до різних видів діяльності, до їх змісту, засобів та методів досягнення мети. У свою чергу, лідер колективу вчить терпляче ставитися до недоліків інших, прощати нерозумні дії, нанесені образи, бути толерантним, вчить співпраці і кооперації. Цим він автоматизує свої навички гуманізму, подає приклад іншим.

Висновок: отже, нами було підтверджено, що гуманні відносини між учасниками ситуацій, відіграє дуже велику роль, адже від цього залежить вихідні результати роботи. Гуманні відносини є невід'ємною частиною спілкування як між педагогом та учнем, так і між самими однолітками.

1) Створення стимулюючого й розвивального середовища, використовуючи інтерактивні форми роботи (тренінги, рольові ігри).

Варто зазначити, що для того щоб в учнів виникло бажання стати лідером, ми створили стимулююче та розвиваюче середовище, використовуючи інтерактивні форми роботи. До інтерактивних форм роботи належать: тренінги, рольові ігри, які ми взяли за основу. Ми припустили, що завдяки проведеній роботі ми зможемо активізувати старшокласників, стимулювати їх приймати участь у створенні цікавих проєктів та взагалі цікавитися шкільним життям.

Тренінг – це форма групової роботи, що забезпечує активну участь і творчу взаємодію учасників між собою і з учителем. За допомогою тренінгу учні навчаються працювати в групі, в парах, колективно. У кожному об'єднанні

невимушено виникає свій лідер, який відповідає за усіх учасників колективу. Лідер має взяти на себе роль ведучого і повинен виконати найважливіші завдання. Дякуючи поділу учасників на підгрупи, підвищується кількість учнів, які можуть прийняти на себе роль лідера, покращити свої вміння. На відміну від одного колективу, де виступає один лідер, тут виникає ситуація поділу на групи і у кожній групі має бути свій лідер.

Багатьом проблема розвитку лідерських якостей здається надуманою. На їх думку, лідерство – це дар, даний людині від природи, і або є або немає і ніколи не буде. Проте їм можна привести принаймні три заперечення.

По-перше, існують громадські організації, які вже роками успішно розвивають і виховують лідерів.

По-друге, ніхто не народжується лідером. Бувають люди з такими задатками, але щоб перетворитися на справжніх лідерів, їм необхідно розвивати свій потенціал, і тут не обійтися без спеціальних знань і навиків.

І по-третє: якщо ознайомитися з біографією, то буде ясно, що багато хто з них пройшов певну школу лідерства.

При формуванні програми тренінгів ми дотримувалися погляду П. Гальперіна, котрий розглядає проблему активності з позицій діяльності, за допомогою якої можна змінювати якості особистості [2, 148]. Тобто, щоб сформувати в учнів лідерські якості, необхідно виокремити і змодельовати таку діяльність, яка буде сприяти їх розвитку. У якості методичного інструментарію при складанні тренінгів ми використали спостереження П. Секорда та К. Бакмана [13]. Вони помітили, що ставши лідером і, дякуючи цьому, завоювавши центральне положення в системі відносин та ієрархії статусів, лідер, з однієї сторони, одержує позитивну оцінку з боку членів групи, а з іншої розвиває в собі лідерські якості.

Окрім цього, позитивний досвід лідерства значною мірою мотивує його на збереження займаної позиції, в той час як успіх лідера, що полягає в задоволенні потреб решти членів групи, сприяє зниженню індивідуальної активності кожного з них, а це, в свою чергу, укріплює позиції лідера.

Дотримуючись рекомендацій О. Євтихова, виокремлюємо в тренінгах три послідовних модулі:

- 1) Особистісний;
- 2) професійно-управлінський;
- 3) організаційно-лідерський [23, 81].

Особистісний модуль спрямований на формування в учасників мотивації та ціннісних орієнтацій на лідерство, лідерського світогляду та лідерської Я-концепції, підвищення рівня соціалізації, розвиток міжособистісної чутливості і комунікативної компетентності, здатності враховувати в діяльності як інтереси групи, так і окремих її членів.

Зазначимо, що професійно-управлінський модуль призначений для формування і розвитку компетентності учасників у питаннях керівництва, педагогічної взаємодії, здатності швидко і правильно орієнтуватися в ситуації, приймати адекватні управлінські рішення, спрямовувати мотивацію оточуючих учнів, впливати на них, стимулювати їх для вирішення поставлених задач. Організаційно-лідерський модуль проводиться з органом учнівського самоврядування та спрямований на формування в змодельованих ситуаціях досвіду управлінської взаємодії лідерів із послідовниками, закріплення їх лідерського образу в очах колег по самоврядуванню чи однокласників.

У ході тренінгів нами використовувалися такі методи групової роботи та тренінгові процедури: інформування, діагностичні процедури, психогімнастичні вправи, групова дискусія, метод розігрування ролей, метод аналізу ситуацій, сюжетно-рольова гра, індивідуальна і групова рефлексія, ведення щоденникових записів. При проведенні тренінгів користувалися активним навчанням та супроводом як типами ведення тренінгової групи [9].

Висновок: отже, створивши стимулююче й розвивальне середовище, використовуючи інтерактивні форми роботи, а саме тренінги, рольові ігри, вправи, ми упевнилися, що дуже добре стимулює старшокласників до лідерства, як у класі, так і у школі, ці умови повністю дають змогу кожному учню побувати у ролі лідера, виділити для себе всі плюси та мінуси.

Висновки: У даному розділі, ми змістовно розкрили обґрунтування соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування. Підтвердили твердження, що за допомогою створення усіх соціально-педагогічних умов ми змогли підвищити рівень розвитку сформованості лідерських якостей у старшокласників у школі. Довели, що саме під час тренінгів, рольових ігор учні змогли більше розкритися, більше взаємодіяли між собою, підвищили їх самооцінку.

### **2.3. Реалізація соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників**

Результати констатувального етапу експерименту дали нам підстави для впровадження в освітній процес старшокласників розроблені та науково обґрунтовані соціально-педагогічні умови, а саме: забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей старшокласників шляхом організації учнівського колективу, самоврядування та школи лідерів; створення гуманних відносин суб'єктів виховання; створення стимулюючого й розвивального середовища. Цього ми змогли досягти використовуючи інтерактивні форми роботи (вправи, тренінги, рольові ігри). Також, доповнили роботу методиками, які дозволяють старшокласникам працювати в групах, парах, де кожен з учасників може виступити в ролі лідера, зрозуміти що саме вимагається від лідера, які особистісні якості потрібні для цього, які складнощі можуть виникнути, та взагалі які плюси та мінуси цієї ролі. Дали учням загальні поняття, хто такий лідер, які характеристики він має, а саме:

- 1) здатність до прийняття відповідальних і складних рішень, готовність нести за них належну відповідальність;
- 2) турбота про загальне благо і користь людей, а не про особисту вигоду;
- 3) здатність вести за собою людей на абсолютно добровільних засадах;

- 4) володіння харизмою і природною силою впливу;
- 5) наявність довіри до лідера з боку групи та сильного авторитету;
- 6) вміння визнавати помилки і бажання брати відповідальність за поразки на себе, шукати в цьому особисті прорахунки.

Тобто, лідер – людина, яка грає в групі ключову роль, є для її членів авторитетом і вектором руху. При цьому він виникає саме по запити групи, на основі створюваних нею очікувань. Лідер не може бути чимось зовнішнім або чужим по відношенню до своєї групи. Він – її невід’ємна частина, яку вона сформувала і вибрала сама. Він забезпечує досягнення як спільної мети, так і задоволення особистих потреб учасників спільноти. Поки це працює, поки лідер і отримує належну підтримку, а група залишається задоволеною в потребі мати ватажка.

На основі констатувального етапу експерименту, нам чітко стало зрозуміло у чому постає проблема низького рівня сформованості лідерських якостей старшокласників. Дослідивши методики, проекти, програми підвищення рівнів лідерських якостей старшокласників, ми визначилися та розробили програму, за допомогою якої зможемо покращити рівень сформованості лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування. У програмі ми використовуємо інтерактивні форми роботи (вправи, тренінги, рольові ігри).

Нижче ми повністю розкриваємо проведення всіх форм роботи з учнями, за допомогою яких добилися вирішення проблем щодо низького рівня сформованості лідерських якостей старшокласників.

Проект «Лідерство-запорука успіху», формує лідерські якості в учнів завдяки розробці правильної постановки дій, створюючи умови і механізми для самовиховання, самовираження особистості, побудови життєвих планів та перспектив. Мета проекту полягає у створенні та впровадженні в практику роботи ефективної моделі учнівського самоврядування, виховання моральних якостей, громадської та соціальної відповідальності молоді; формування лідерських якостей, а також формує особу, яка підготовлена до життя і чітко

орієнтується в сучасних реаліях. Під час проекту вихованці вивчають основи теорії лідерства, розвивають свої творчі та лідерські якості, вчать реалізовувати себе та свої ідеї (див. додаток В).

Лідери беруть активну участь у соціальному житті школи, створюють та реалізують соціальні проекти, проводять творчі зустрічі та ігрові програми.

Члени гуртка постійно залучені до концертної діяльності закладу, приймають активну участь над створенням сценаріїв до масових заходів, проводять творчі зустрічі, концерти та фестивалі, а також долучаються до створення та формування молодіжної газети, створюють інформаційні повідомлення для сайту школи.

Під час проведення проекту ми змогли досягти певних результатів, а саме:

- 1) розвинули різноманітні форми учнівського самоврядування;
- 2) розробили програму навчання лідерів, методику організації учнівського самоврядування;
- 3) вивчили кращі досвіди організації шкільного самоврядування, роботи шкільних органів учнівського самоврядування;
- 4) залучили молодь до активної участі у самоврядуванні;
- 5) розвинули громадську ініціативу та громадянську відповідальність учнівської молоді;
- 6) набули соціального досвіду через участь у реалізації соціальних проектів.

Також, під час формування лідерських якостей у старшокласників, ми впровадили експрес методики «Шнурок», «Велике сімейне фото», «Завдання», під час яких учні змогли проявити свої лідерські якості. Методика дала змогу учням самостійно усвідомити, якими діями вони проявляють лідерські якості і в яких ситуаціях ці лідерські якості пригнічуються. Тож, 3,6 % учнів змогли проявити свої уміння володіти ситуацією, хоча на початку проекту ці учні взагалі не проявляли себе. Ми змогли зацікавити учнів, зорієнтувати їх увагу на проект, спрямували їх дії на вирішення проблемних питань, активізували їх

розумову діяльність.

На основі методики нам вдалося показати старшокласникам які якості має лідер, які має завдання, а саме:

- 1) компетентне ставлення до своєї діяльності;
- 2) потребу в самопізнанні, саморозумінні, самореалізації в різних видах творчої діяльності;
- 3) володіння знаннями про сутність «Я», принципами і методами життєздійснення;
- 4) усвідомлення, організацію свого психологічного часу, життєвого шляху, особистісного розвитку;
- 5) осмислене розв'язання міжособистісних суперечностей;
- 6) здатність до об'єктивної оцінки рівнів, сфер і меж поширення своєї життєвої активності;
- 7) усвідомлену й адекватну оцінку результатів своєї життєдіяльності;
- 8) відповідальне ставлення до свого життя, здоров'я;
- 9) культуру фізичного розвитку; філософське, етичне осмислення свого життя.

Наступним нашим кроком було проведення вправ з розвитку комунікативних здібностей. Основною метою цих вправ було розвинути комунікативні навички, сформувані лідерські якості. Відомо, спілкування відіграє дуже велику роль в житті будь якої людини. У структурі комунікативних здібностей виділяємо такі блоки:

- 1) особистісний блок;
- 2) соціально-перцептивний;
- 3) операційно-технічний блок.

Всі структурні компоненти комунікативних здібностей виступають в нерозривній єдності в комплексі, забезпечуючи регуляцію процесу спілкування. Під комунікативними здібностями ми розуміємо загальну здатність, пов'язану з різноманітними підструктурами особистості і виявляється в навичках суб'єкта спілкування вступати в соціальні контакти, регулювати повторювані ситуації



взаємодії, а також досягати в міжособистісних відносинах переслідувані комунікативні цілі.

Ми вважає, що здатність особистості до комунікації в найбільш загальному вигляді виражається у здатності встановлювати соціальні контакти з іншими людьми, здатності входити в різні ролі, здатність приходити до взаєморозуміння в різних умовах інтеракції і на різних рівнях обміну інформації.

Комунікативні здібності – це багато в чому ступінь успішності використання вербальних і невербальних засобів спілкування, так як по словесному каналі передається чиста інформація, а по невербальному – ставлення до партнера по спілкуванню. «Невербальна поведінка людини нерозривно пов'язане з його психічними станами і служить засобом їх вираження».

На основі невербальної поведінки розкривається внутрішній світ особистості, здійснюється формування психічного змісту спілкування та спільної діяльності. Люди досить швидко навчаються пристосовувати своє вербальне поведінку до обставин, що змінюються, але мова тіла виявляється менш пластичним.

Для того, щоб сформувати комунікативні здібності ми запропонували учням вправу «Передати одним словом». Під час виконання вправи важливо було підкреслити свою інтонацію, це допомогло відкритися учням, вийти зі своєї комфортної зони, проявити свої емоції, свій настрій, внутрішній стан. Підсумувавши результат, ми можемо з упевненістю сказати, що 5,7 % старшокласників змогли досягти достатньо високих результатів, їм сподобалося проявляти свої емоції, спілкуватися між собою, завдяки цьому вони стали відвертішими, почали більше спілкуватися з однолітками, допомагали одне одному покращити настрій, адже гарна навколишня атмосфера в класі підвищує результативність роботи дітей, їх внутрішній стан нікого більше не пригнічує, а навпаки спонукає до вирішення проблем, конфліктів.

Під час вправи «Сніданок з героєм», ми запропонували учням уявити, що

вони мають можливість поспіяти з відомою людиною, яка їм подобається, це послугувало чудовим мотиватором до продуктивних дій з боку старшокласників. Учні змогли проявити себе під час виконання завдань, змогли відпрацювати навички переконання та вміння знайти аргументи на користь своєї позиції. Ці навички підвищили самооцінку учнів, дали впевненість у своїх діях, думках, також розвинули комунікабельність, вміння донести свою думку до співрозмовника. Зазначимо, що 56,1 % старшокласників змінили свою думку щодо своїх навичок спілкування, навчилися як краще звертатися до своїх друзів, вести бесіду, вислухати співрозмовника.

Безперечно, кожна ризикова ситуація, кризове явище вимагає відповідальності, актуального, часто швидкого і спонтанного рішення за яким завжди слідують наслідки. В китайській мові ієрогліф, що позначає слово «криза» складається з двох частин: Небезпека та Можливість. Саме в таких ситуаціях і проявляється лідер – людина, що бачить можливість у кожній спонтанній, непередбачуваній та небезпечній ситуації.

Наступний наш крок, це вправа «Два на два чи Новий Юлій Цезар». Під час вправи, ми мали на меті ефективно тренувати взаємодію з партнером при максимальній концентрації, швидкості та реакції, дати можливість учасникам перевірити себе і свою готовність виступати в якості лідера, навчити діяти правильно в стресових ситуаціях, не втрачаючи здібностей концентрувати увагу на проблемі. Більшість старшокласників, а саме 78,3 %, вправно виконали всі умови гри, дотримувалися правил, змогли стримувати себе під час стресу, не забували йти до доставленої своєї мети, підвищили рівень своєї відповідальності, уміння керувати, орієнтуватися по ситуації.

Можемо стверджувати, що спілкування – це складний багатоплановий процес становлення і розвитку контактів між людьми, що виникає на основі потреб і спільної діяльності та передбачає обмін інформацією, сприймання та розуміння іншого; це взаємодія суб'єктів через знакові засоби, зумовлена потребами спільної діяльності та спрямована на незначні зміни стану поведінки партнера. Важливе значення має також культура спілкування між людьми. Ми

вважаємо, що до культури спілкування належить:

- 1) вміння вислухати;
- 2) увага до співрозмовника;
- 3) уміння поставити себе на місце іншого;
- 4) здатність співпереживати;
- 5) уміння володіти своїми почуттями;
- 6) здатність володіти словом.

Культура спілкування передбачає також уміння правильно орієнтуватися в ситуації і добирати вислови.

Для того, щоб зрозуміти проблеми у спілкуванні однолітків, допомогти вирішити всі питання та сформувані правильні пріоритети у спілкуванні, ми використали наступну нашу вправу «Моя проблема в спілкуванні», під час якої члени групи пишуть на окремих аркушах паперу в короткій, лаконічній формі відповідь на питання: «У чому полягає їх основна проблема в спілкуванні?» Листки не підписуються. Листки згортаються і складаються разом. Потім кожен учень довільно бере будь-який листок, читає його і намагається знайти прийом, за допомогою якого він зміг би вийти з даної проблеми. Група слухає його пропозицію і оцінює, чи правильно зрозуміла відповідна проблема і чи дійсно пропонувані прийом сприяє її вирішенню.

Ця вправа допомогла учням згуртуватися, не боятися висловлювати свої думки, мислити правильно не відхиляючись від даної ситуації. Можемо сказати, що 75,4 % дітей справилися з завданням, змогли працювати в парах, в групах, колективно. Завдяки даній вправі ми змогли підвищити рівень спілкування дітей між однолітками, це дало змогу дітям знайти спільну мову, не перебиваючи іншого довести до кінця свою думку, вислухати однолітка та можливо запропонувати свій варіант вирішення проблеми, але цим не спровокувавши конфлікт. Ми змогли підвищити рівень комунікативності у дітей, допомогли старшокласникам розвинути вміння самостійно коригувати свою поведінку.

Відомо, що лідер відрізняється від інших своєю рішучістю,

прямолинійністю, але в той же час і гуманністю. Ми виокремили головні правила, якими керується справжній лідер:

- 1) Намагайся давати об'єктивну оцінку власним вчинкам і діям.
- 2) Гідно сприймай критику на свою адресу.
- 3) Виявляй ініціативу, докладай до будь-якої справи свої зусилля, думки, пропозиції.
- 4) Давай поради, але не нав'язливо.
- 5) Будь уважним товаришем, вмій відповідати як за свої дії, вчинки, слова, так і друзів.
- 6) Обов'язок лідера – створити умови, за яких кожен мав би шанс реалізувати себе.
- 7) За роботою не забувай про відпочинок.
- 8) Цінуй кожну годину, візьми за звичку щодня аналізувати, на що витрачено час.
- 9) Будь винахідливим.
- 10) Твори, фантазуй, сміливіше шукай шляхів вирішення проблеми.

Формування таких нових якостей, як управлінське мислення, інтуїція, організаторська імпровізація, рефлексія, здатність об'єктивно оцінювати себе та інших.

Тренінг «Я-зірка» допомогла нам у відпрацюванні навичок самовпевненості у старшокласників, бути рішучішим у різних ситуаціях. Відомо, що вольова людина та, яка впевнена в собі, впевнена, що приведе за собою однолітків у правильному напрямку, саме така особистість і вважається лідером. Кожен з дітей побував в ролі лідера. Діти змогли влитися в роль, проявити свої вміння керувати однолітками. Проводивши само презентацію, старшокласник повинен розповісти, вербально чи не вербально, про себе, але не називаючи хто він на даний час. Решта намагаються відгадати ім'я кумира. 81 % старшокласників справилися з завданням, було добре видно, що діти захопилися тренінгом, вони стали відвертішими, не боялися, що комусь щось не сподобається. У тренінгу брали участь всі діти з присутніх і жоден не проявив

байдужість до діяння, а навпаки влаштували чергу, намагалися діяти послідовно, не пришвидшували дії однолітків, що дало позитивний результат проведення тренінгу.

Отже, за допомогою наших вправ, тренінгів, рольових ігор ми згрупували дітей, допомогли їм стати відвертішими, підвищили їх самооцінку, сформувавши у старшокласників навички самоаналізу, самоконтролю своїх дій, вчинків. Також дали можливість вихованцям пізнати себе, допомогли здобути навички міжособистісного спілкування, сформувавши позитивне відношення до навколишнього світу, змогли дати усвідомити найголовніші правила лідерства.

Нормалізували баланс їх спілкування серед однолітків, довели, що можна спілкуватися абсолютно з усіма дітьми у школі, не викликаючи жодних негативних відчуттів, а навпаки допомагати одне одному, бути завжди готовим вислухати співрозмовника.

## **2.4 Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи**

З метою експериментальної перевірки рівня сформованості лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування було проведено ряд діагностичних зрізів. За отриманими даними, було впроваджено в освітній процес соціально-педагогічні умови за допомогою яких ми змогли досягти позитивних результатів, підвищили рівень сформованості лідерських якостей старшокласників, підвищили самооцінку підлітків, згуртували їх, привчили до правильної роботи в парі, групі, колективі.

Дослідно-експериментальна робота була проведена на базі ЗОШ № 34 і ЗОШ № 74 в місті Запоріжжя, загалом приймало участь 134 особи.

Процедура зазначеного етапу була спрямована на діагностику рівня сформованості лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

Експериментальне дослідження мало паралельну структуру, тобто було виділено два однорідні об'єкти експериментальні групи (ЕГ) та контрольні (КГ) (68 та 66 учнів відповідно). Підвищення рівня сформованості лідерських якостей старшокласників здійснювалося на основі описаної вище методики, яку було введено в дію, у контрольних – за традиційною схемою.

Порівняння обох об'єктів дослідження проводили як до початку експерименту, так і після нього. Це дало можливість зіставити вихідні й підсумкові характеристики сформованості кінцевого рівня лідерських якостей старшокласників й довести, таким чином, ефективність і дієвість запровадження авторської моделі.

На контрольному етапі соціально-педагогічного експерименту в процесі визначення рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників (високий, середній, низький) було з'ясовано якість змістового наповнення кожного з визначених компонентів (мотиваційний, емоційно-вольовий, особистісний та діловий). Обчислення середнього арифметичного набраних балів у групі за кожним компонентом (мотиваційним, емоційно-вольовим, особистісним та діловим компонентом) сформованості досліджуваного феномену здійснювали за формулою:

$$S_k = \frac{S_1 + S_2 + \dots + S_N}{N},$$

де  $S_k$  – загальне середнє арифметичне значення показника рівня сформованості лідерських якостей старшокласників за кожним компонентом;

$S_1$  – сума набраних балів кожним учнем за  $k$ -компонентом;

$k$  – компоненти (мотиваційний, емоційно-вольовий, особистісний та діловий) сформованості лідерських якостей старшокласників;

$N$  – кількість учасників.

Рівень сформованості лідерських якостей старшокласників ЗОШ за показниками мотиваційного компоненту було здійснено за допомогою методики «Діагностика мотиваційних орієнтацій в міжособистісних

комунікаціях».

Результати визначення рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників за мотиваційним компонентом на початку та наприкінці експерименту відображено в табл. 2.2.

Порівняння вихідних та кінцевих результатів дослідження за рівнями сформованості лідерських якостей старшокласників за показниками мотиваційного компоненту в КГ та ЕГ дало змогу відзначити їхню позитивну динаміку в ЕГ: відповідно 9,8 % і 31,2 % – високий рівень; 31,7 % і 57,6 % – середній; 58,5 % та 11,2 % – низький, тоді як у КГ спостерігалися лише незначні рівневі зрушення: відповідно 7,8 % і 8,2 % – високий; 30,4 % і 27,6 % – достатній; 61,8 % і 64,2 % – низький.

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості лідерських якостей старшокласників за мотиваційним компонентом на початку та наприкінці експерименту

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	7,8	9,8	8,2	31,2
Достатній	30,4	31,7	27,6	57,6
Низький	61,8	58,5	64,2	11,2

Вищенаведені дані наочно демонструє діаграма сформованості лідерських якостей щодо відповідних показників мотиваційного компоненту (рис. 2.1).

Формувальний вплив на показники мотиваційного компоненту сформованості лідерських якостей старшокласників, вдалося здійснити завдяки впровадженню в освітній процес першої соціально-педагогічної умови, а саме: урахування особливостей і розвиток мотивації лідерства старшокласників. Під час роботи ми розвинули комунікативні, організаторські, лідерські здібності. Залучили дітей до участі в організації свого життя й діяльності, прийняття необхідних для цього рішень; формування навичок самоврядування, соціальної

активності і відповідальності в процесі практичної, громадської діяльності; об'єднання підлітків для добрих, корисних, цікавих справ, розвиток їхніх творчих здібностей; сприяти культурному розвитку, духовному збагаченню дітей.

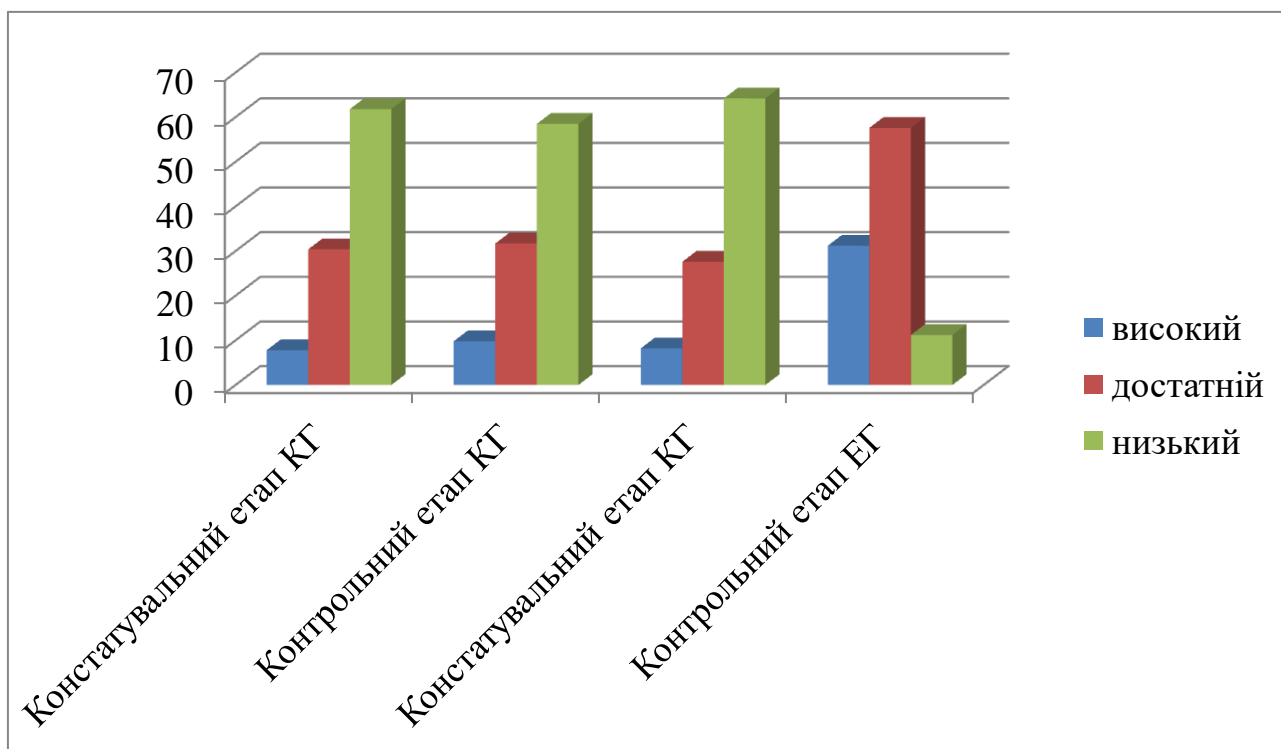


Рисунок 2.1. – Розподіл старшокласників за змінами рівнів сформованості лідерських якостей щодо відповідних показників мотиваційного компоненту.

Вимірювання показників емоційно-вольового компоненту здійснено за допомогою опитувальника «Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості» (И. Ладану, В. Уразаєва).

Методика націлена на визначення основних комунікативних орієнтацій і їх гармонійності в процесі формального спілкування. Виявити рівень стриманості під час стресових ситуацій, як старшокласник володіє своїми внутрішніми переконаннями. Попавши у складну ситуацію, якими шляхами особа вирішує йти, чи прислухається до однолітків та старших. Вдалося з'ясувати, чи уважні старшокласники під час спілкування між собою, їх уміння поважати один одного, поставити себе на місце співбесідника, можливість



перекладання своїх турбот на інших.

Методика допомагає визначити провідні потреби-мотиватори особистості. Методологічною основою служить теорія мотивації Д. Макклелланда, а також ряд її більш сучасних інтерпретацій. Знання основних потреб – вихідний момент самомотивації, особистісного росту і росту лідерських якостей. Крім того, знаючи провідні потреби старшокласників і використовуючи відповідні стимули, вчитель може підвищити суб'єктно діяльнісну мотивацію. Узагальнені експериментальні результати дослідження подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Зміни рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників щодо відповідних показників емоційно-вольового компоненту

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	2,1	8,6	19,8	28,6
Достатній	29,8	35,8	68,9	54,1
Низький	68,1	55,9	11,3	17,3

Аналіз даних показує суттєву відмінність між показниками сформованості лідерських якостей старшокласників. Так, високий рівень зафіксований лише у 19,8 % учнів КГ та 28,6 % – ЕГ; достатній – у 68,9 % та 54,1 % відповідно; низький – у 11,3 % та 17,3 % відповідно, що, безумовно, свідчить про ефективність організації експериментального дослідження.

Аналіз даних формувального етапу експерименту свідчить про результативність цілеспрямованої соціально-педагогічної роботи. За допомогою методики розвитку вольових якостей, ми змогли досягти значних успіхів, підвищили рівень сформованості лідерських якостей, посприяли розвитку харизматичності, відповідальності, підвищили самооцінку старшокласників.

Нам вдалося розкрити зовнішні прояви волі, зміцнити нервову систему; розвинути пам'ять; поліпшити здатності зосереджувати свою увагу і

активізувати пам'ять; розвинути, чи покращити лідерські якості; покращити дикцію і артикуляцію. Наочно це демонструє діаграма розподілу сформованості лідерських якостей старшокласників щодо відповідних показників емоційно-вольового компоненту (рис. 2.2).

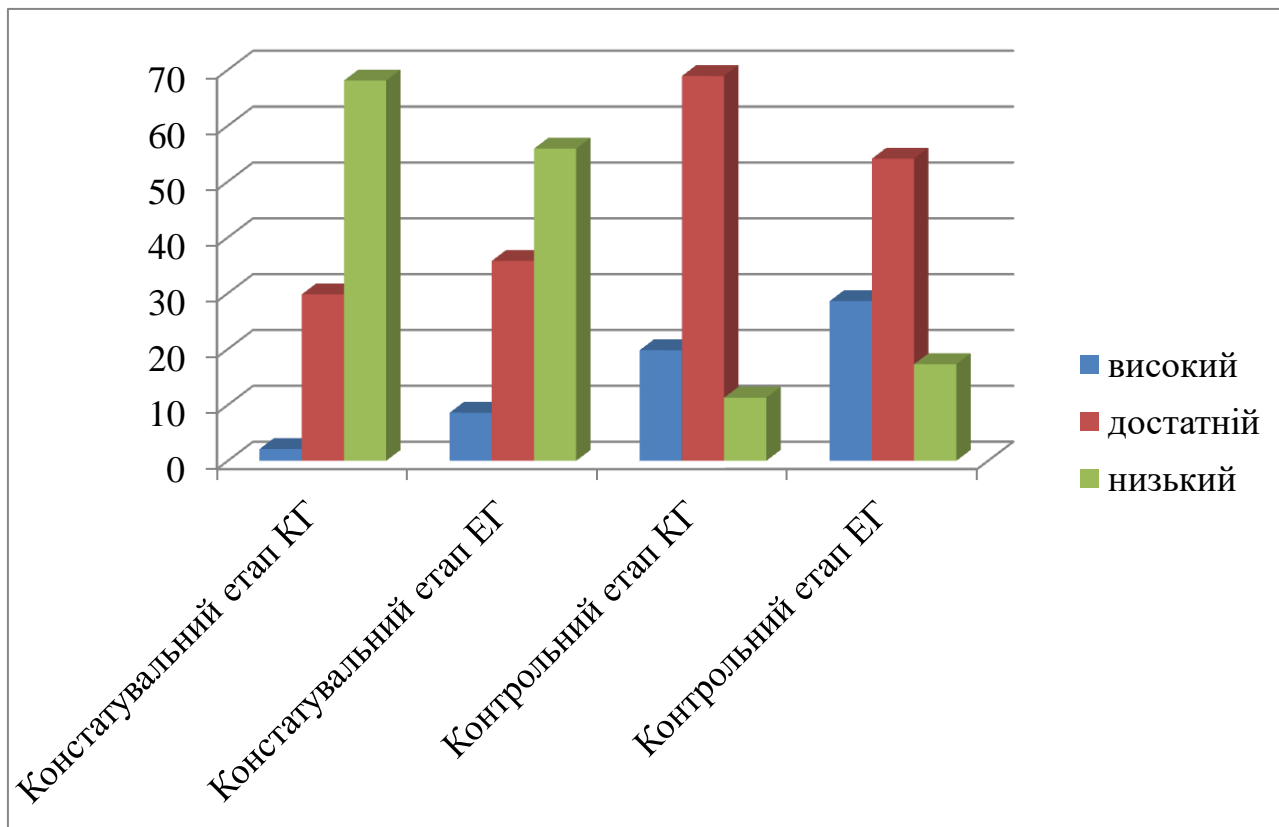


Рисунок 2.2. – Розподіл старшокласників за змінами рівнів сформованості лідерських якостей щодо відповідних показників емоційно-вольового компоненту.

Наступний крок – перехід до особистісного компоненту. Для перевірки показників особистісного компоненту, ми використали тест «Діагностика лідерських здібностей» (Е. Жариков, Е. Крушельницький). Його важливість полягає в тому, що учневі дається 50 висловлювань, відповідаючи на них, старшокласник швидко відповідає «так» чи «ні», не вагаючись.

Здатність людини бути лідером багато в чому залежить від розвиненості організаторських і комунікативних якостей. Якими характерними рисами особистості повинен володіти справжній лідер? Хочемо звернути увагу на такі ознаки, як відзначають Е. Жариков і Е. Крушельницький, у них можуть бути

такі прояви:

- 1) Вольовий, здатний долати перешкоди на шляху до мети.
- 2) Наполегливий, вміє розумно ризикувати.
- 3) Терплячий, готовий довго і добре виконувати одноманітну, нецікаву роботу.
- 4) Ініціативний і вважає за краще працювати без дріб'язкової опіки.
- 5) Незалежний, психічно стійкий і не дає захопити себе нереальними пропозиціями.
- 6) Добре пристосовується до нових умов і вимог.
- 7) Самокритичний, тверезо оцінює не тільки свої успіхи, а й невдачі.
- 8) Вимогливий до себе та інших, вміє запитати звіт за доручену роботу.
- 9) Критичний, здатний бачити в привабливих пропозиціях слабкі сторони.
- 10) Надійний, тримає слово, на нього можна покластися.
- 11) Витривалий, може працювати навіть в умовах перевантажень.
- 12) Сприйнятливий до нового, схильний вирішувати нетрадиційні задачі оригінальними методами.
- 13) Стрессостійкий, не втрачає самовладання і працездатності в екстремальних ситуаціях.
- 14) Оптимістичний, відноситься до труднощів як до неминучих і переборним перешкод.
- 15) Рішучий, здатний самостійно і своєчасно приймати рішення, в критичних ситуаціях брати відповідальність на себе.
- 16) Чи здатний змінювати стиль поведінки в залежності від умов, може і зажадати і підбадьорити.

Представлена методика дозволяє оцінити здатність людини бути лідером.

Результати визначення рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників за особистісним компонентом на початку та наприкінці експерименту, відображено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Рівні сформованості лідерських якостей старшокласників за особистісним компонентом на початку та наприкінці експерименту

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	5,5	9,1	18,3	18,4
Достатній	31,9	36,8	71,1	63,8
Низький	62,6	54,1	10,6	17,8

Порівняння результатів дослідження за рівнями сформованості лідерських якостей старшокласників за показниками особистісного компоненту в КГ та ЕГ дало змогу відзначити їхню позитивну динаміку в ЕГ: відповідно 9,1 % і 18,4 % – високий рівень; 36,8 % і 63,8 % – середній; 54,1 % та 17,8 % – низький, тоді як у КГ спостерігалися лише незначні рівневі зрушення: відповідно 5,5 % і 18,3 % – високий; 31,9 % і 71,1 % – достатній; 62,6 % і 10,6 % – низький. Основними завданнями підходу з позиції особистих якостей лідера є наступні:

- визначення сукупності особистих якостей, які забезпечують успіх в управлінні;
- визначення способів виховання таких особистих якостей.

Щоб підвищити рівень сформованості лідерських якостей, ми впровадили в освітній процес наступну соціально-педагогічну умову, а саме: забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей старшокласників шляхом організації учнівського колективу, самоврядування та школи лідерів. На даному етапі ми використали розроблений нами проект «Лідерство – запорука успіху».

Наочно це демонструє діаграма розподілу сформованості лідерських якостей старшокласників щодо відповідних показників особистісного компоненту (рис. 2.3).

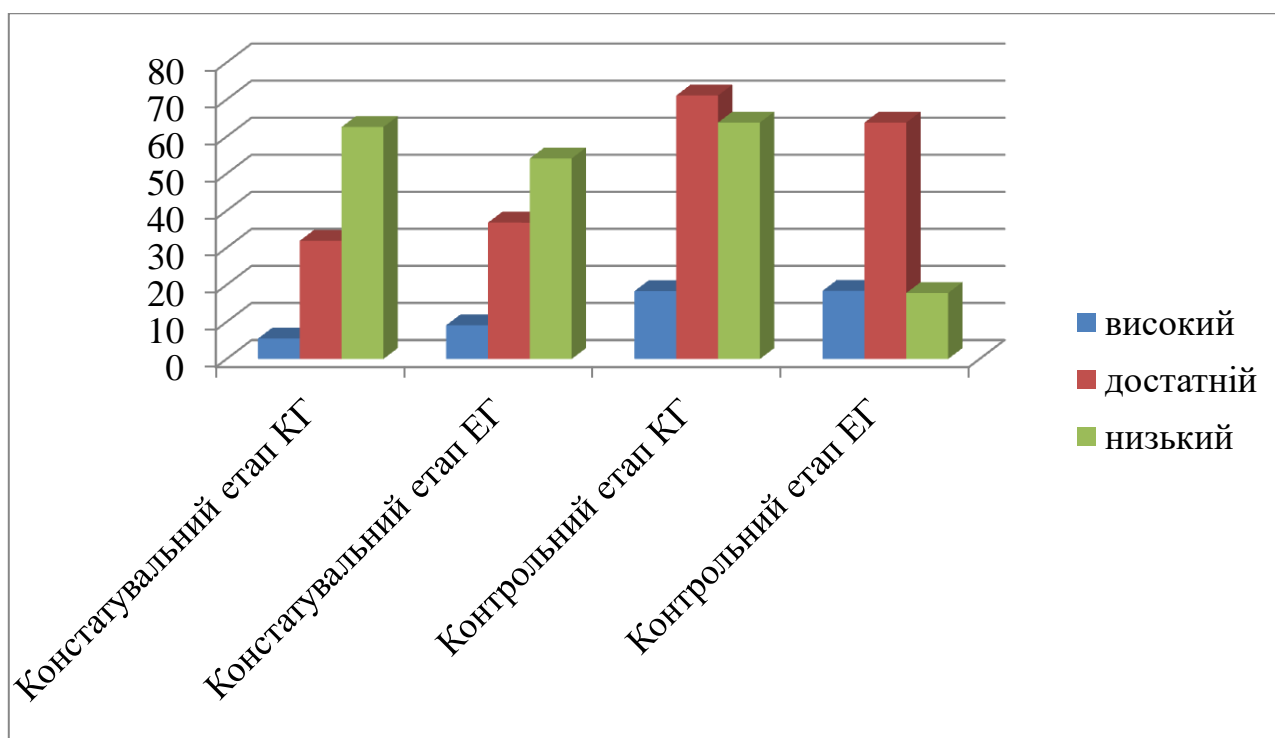


Рисунок 2.3. – Розподіл сформованості лідерських якостей.

Мета даного проекту полягає у:

- 1) створенні і впровадженні в практику роботи шкіл ефективної моделі учнівського самоврядування;
- 2) вихованні моральних якостей, громадянської та соціальної відповідальності молоді;
- 3) формуванні особистості патріота-громадянина України, який підготовлений до життя і чітко орієнтується в сучасних реаліях;
- 4) допомозі навчальним закладам району в організації роботи учнівського самоврядування;
- 5) наданні методичної допомоги щодо організації роботи учнівського самоврядування.

За допомогою розробленого проекту ми змогли дійти до таких результатів:

- 1) розвиток різноманітних форм учнівського самоврядування;
- 2) розробка програм навчання лідерів, методики організації учнівського самоврядування;

- 3) вивчення кращого досвіду організації шкільного самоврядування, роботи шкільних органів учнівського самоврядування;
- 4) залучення молоді до активної участі у самоврядуванні;
- 5) розвиток громадської ініціативи та громадянської відповідальності учнівської молоді;
- 6) набуття молоддю соціального досвіду через участь у реалізації соціальних проектів.

Кінцевий компонент – діловий. Щоб визначити рівень сформованості лідерських якостей щодо ділового компоненту, ми підібрали такі методики: «Здібність до лідерства», «Психометричний тест» та Експрес-методику (ігри, вправи) діагностики лідерства.

Дані методики дають змогу виявити ступінь вираженості лідерських якостей у респондентів. Завдяки методиці, старшокласники можуть перевірити свої рольові здібності.

Результати визначення рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників за діловим компонентом на початку та наприкінці експерименту, відображено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5.

Рівень сформованості лідерських якостей старшокласників за діловим компонентом на початку та наприкінці експерименту

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	9,3	9,3	11,1	29,5
Достатній	32,8	34,9	38,4	63,2
Низький	57,9	55,8	50,5	7,3

Вищенаведені дані наочно демонструє діаграма розподілу сформованості лідерських якостей щодо відповідних показників ділового компоненту (рис. 2.4).

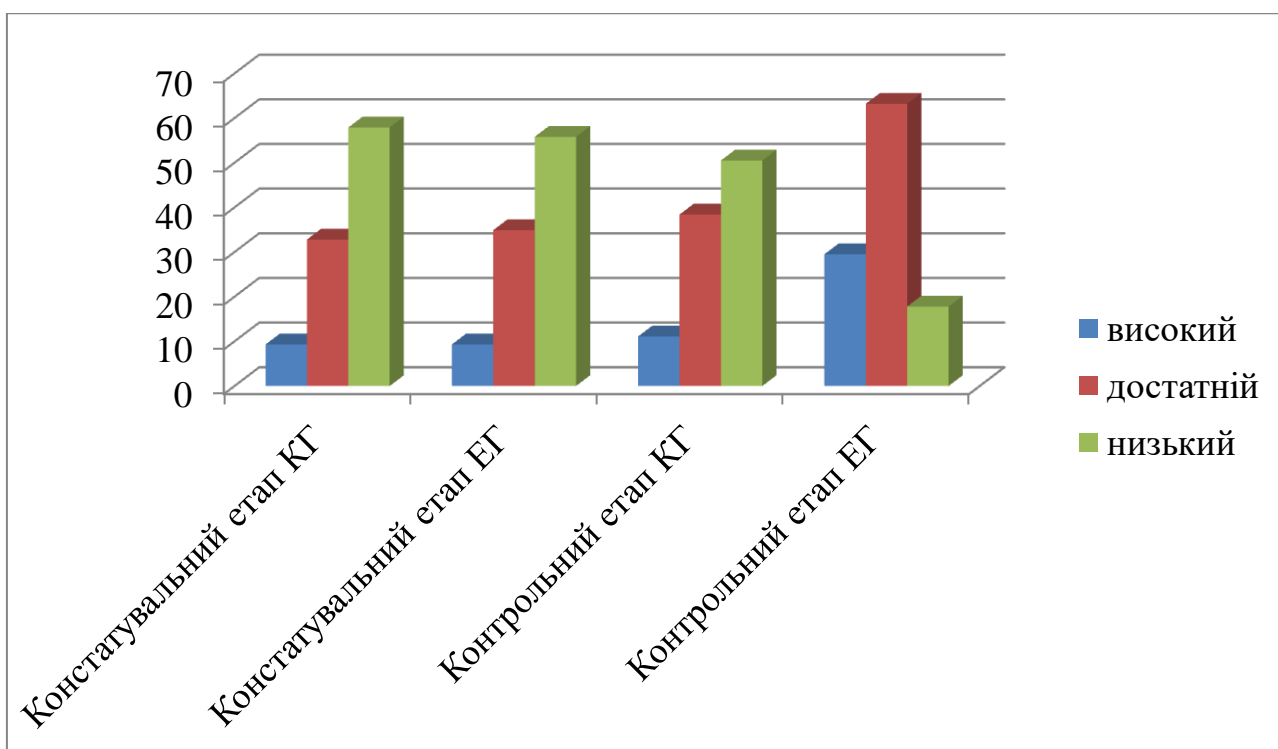


Рисунок 2.4. – Розподіл сформованості лідерських якостей відповідно до показників ділового компоненту.

Перший тест опитувальник складався із 50 тверджень, на які необхідно дати відповідь «Так» або «Ні». Дана методика, на нашу думку, має свої переваги і недоліки. До переваг можна віднести наступні: а) можливість виявити загальний ступінь розвитку у респондента схильності до лідерства; б) об'ємність тесту забезпечує більш високий рівень достовірності результатів діагностики. Наступний «Психометричний тест» дає точність діагностики 85 %.

Ці ігри розкрили таємницю наявності у групі мікрогруп, їх склад. Одномісні номери дістаються зазвичай негласним, формальним лідерам або відстороненим (аутсайдерам). Ця методика показала повну картину про систему лідерства в колективі. Практика цих ігор показує, що звичайно найважливіші функції на себе беруть лідери. Ігри можна продовжувати і ускладнювати. Кожен з учасників може проявити в якійсь мірі свої лідерські якості, в ході ігор, можна змінювати ролі, для розширення своїх можливостей. Також під час ігор, учасники можуть розкрити свої таємні сторони, можливо

позбутися комплексів, страхів.

Отже, на основі діагностичних зрізів визначено рівень сформованості лідерських якостей у старшокласників у КГ та ЕГ до та після формувального етапу соціально-педагогічного дослідження. Узагальнені результати подано в табл. 2.6.

Таблиця 2.6.

## Результати сформованості лідерських якостей старшокласників, %

Компоненти	Групи	Рівень					
		Високий		Достатній		Низький	
		на початку	наприкінці	на початку	наприкінці	на початку	наприкінці
Мотиваційний	КГ	7,8	8,2	30,4	27,6	61,8	64,2
	ЕГ	9,8	31,2	31,7	57,6	58,5	11,2
Емоційно-вольовий	КГ	2,1	19,8	29,8	68,9	68,1	11,3
	ЕГ	8,6	26,6	35,8	54,1	55,9	17,3
Особистісний	КГ	5,5	18,3	31,9	71,1	62,6	10,6
	ЕГ	9,1	18,4	36,8	63,8	54,1	17,8
Діловий	КГ	9,3	11,1	32,8	38,4	57,9	50,5
	ЕГ	9,3	29,5	34,9	63,2	55,8	7,3

Дана методика дає можливість:

- миттєво визначити тип особи;
- дати характеристику особистісних якостей, особливості поведінки;



- спрогнозувати поведінку кожного типу особистості;
- визначити рівень психологічної сумісності з певними типами людей.

Завдяки проведенню експериментального формувального впливу в ЕГ відбулися позитивні зміни в рівнях сформованості лідерських якостей старшокласників за чотирма компонентами.

Вони свідчать, що під час контрольного етапу педагогічного експерименту рівні сформованості лідерських якостей старшокласників ЕГ зазнали істотних змін, на відміну від студентів КГ, де вони виявились незначними. Результати експериментальної роботи, відображені на рис. 2.5.

Підсумовуючи вищевикладене, варто наголосити, що порівняння даних, одержаних на початку експерименту й після його завершення за всіма зазначеними компонентами та показниками, підтверджує якісне зростання показників ЕГ у процесі впровадження соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у освітній процес. (на констатувальному й контрольному етапах педагогічного експерименту).

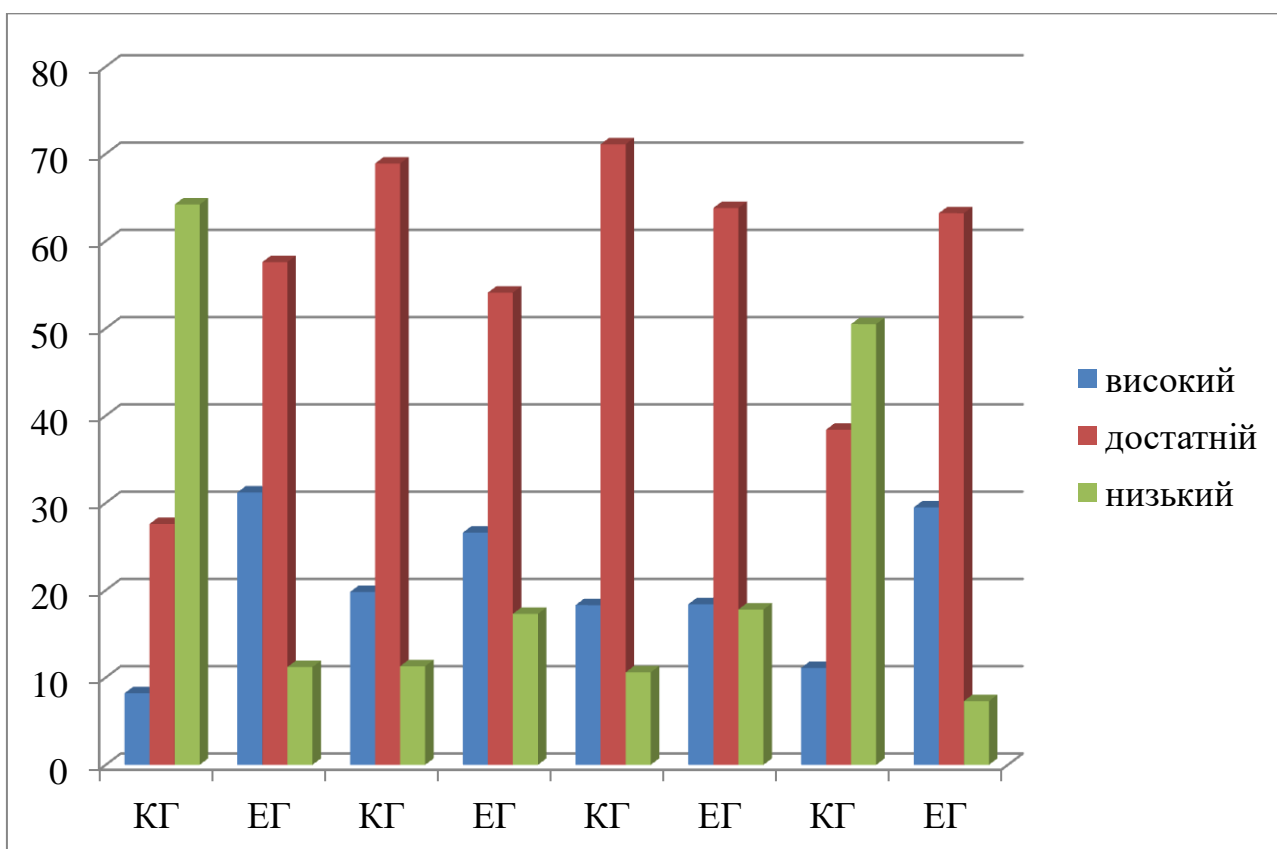


Рисунок 2.5. – Результати експериментальної роботи

Після проведення нашої експериментальної частини чітко видно, наскільки зросли рівні сформованості лідерських якостей.

Динаміку рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників подано в табл. 2.7. та на рис. 2.6.

Таблиця 2.7.

Динаміка рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників

Рівні	Констатувальний етап Експерименту		Контрольний етап Експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	5,3	7,6	16,9	17,2
Достатній	34,1	29,8	72,2	64,9
Низький	60,6	62,6	10,9	17,9

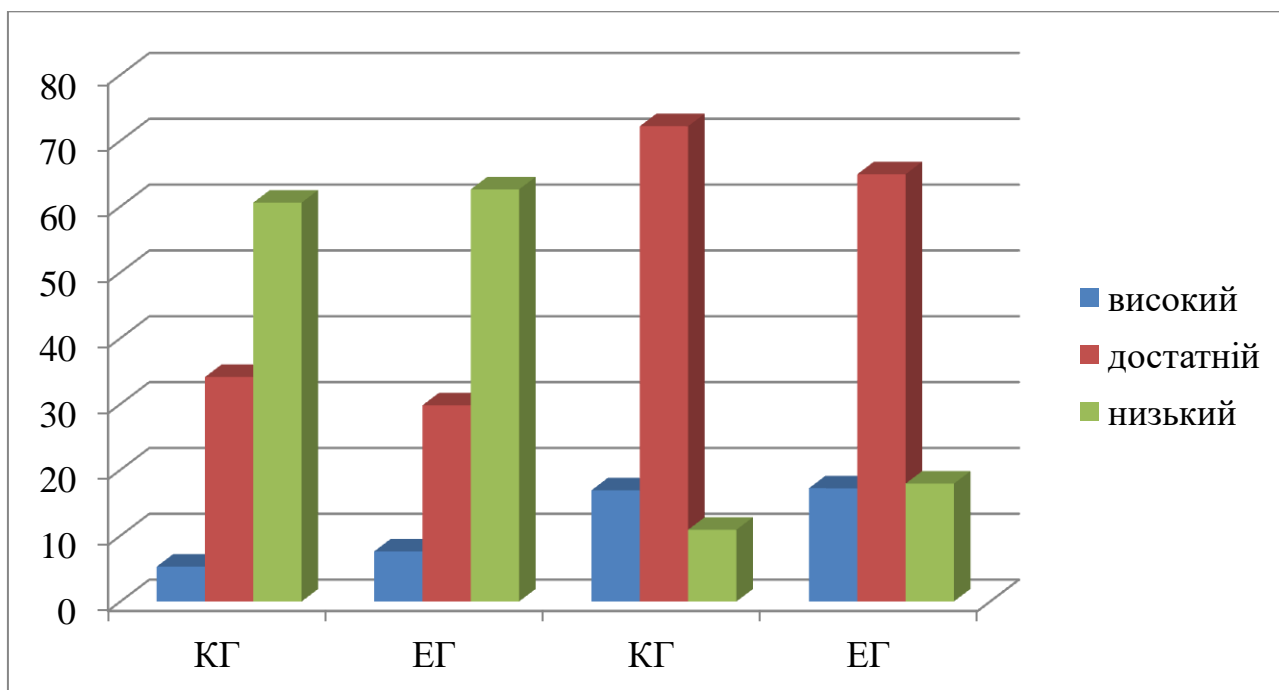


Рисунок 2.6. – Динаміка рівнів сформованості лідерських якостей старшокласників

Висновок: з огляду на вищевикладене, стає цілком зрозуміло, що методики коригування сформованості лідерських якостей старшокласників

були підібрані правильно. Позитивна динаміка в експериментальній групі підтверджує ефективність реалізації соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у процесі педагогічного експерименту.

На підставі аналізу результатів діагностичних досліджень, можна дійти висновку, що для учнів з яскраво вираженими лідерськими здібностями характерними є здатність долати перешкоди на шляху до досягнення цілей, прояв наполегливості та високої працездатності, незалежності та високої ініціативи при постановці завдань, високий рівень адаптації до змінюваних умов, надійність, уміння додержувати свого слова, самокритичність і здатність до самоаналізу, а також оптимізм, рішучість, здатність швидко оцінювати ситуацію і відповідно змінювати стиль поведінки залежно від умов.

## ВИСНОВКИ

У магістерській роботі подано теоретичне узагальнення та запропоновано практичне вирішення наукової проблеми формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування. Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури, дисертацій, монографій дав змогу зробити висновок про необхідність розроблення та впровадження в освітній процес соціально-педагогічних умов, які зможуть підвищити рівень сформованості лідерських якостей серед старшокласників.

Нами проаналізовано наступні ключові поняття, як-от: «лідерські якості», «учнівське самоврядування»; розкрито зміст, форми та методи формування лідерських якостей старшокласників; експериментально перевірено ефективність соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

У вітчизняній соціології лідер – це член групи, здатний її очолити, показати приклад, організувати виконання завдання і визнаний у цій ролі більшістю членів групи. Лідер у психологічному аспекті – це:

- 1) член групи, за яким вона визнає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях;
- 2) особистість, здатна виконувати основну роль в організації спільної діяльності та регулюванні стосунків у групі;
- 3) особистість, здатна впливати на окремих членів або групу загалом, спрямовувати їхні зусилля на досягнення визначеної мети.

Визначено, що учнівське самоврядування – це форма організації діяльності учнів і студентів, що сприяє максимальному виявленню і реалізації їх творчих здібностей, формуванню моральних та професійних якостей, відповідальності за результати своєї життєдіяльності. Діяльність органів учнівського самоврядування спрямовується на захист прав та інтересів осіб, які

навчаються, вдосконалення навчально-виховного процесу, підвищення якості навчання, виховання культури учнів і студентів, збільшення соціальної активності та відповідальності молоді.

В процесі дослідження встановлено: теорія очікування-взаємодії, або гуманістична теорія лідерства, згідно з якою лідер має у такий спосіб перетворити групу чи організацію в цілому, щоб індивіду була гарантована свобода здійснення його власних цілей, задоволення потреб, і разом з тим таким чином, щоб він здійснював вклад у досягнення спільних цілей організації.

Ми дійшли висновку: наразі суспільство потребує виховання успішної людини з розвинутими лідерськими, діловими якостями, підготовленої для самореалізації в сучасному світі, яка адекватно реагуватиме на зміни, що в ньому відбуваються, а також постійно самовдосконалюватиметься. Підбрано діагностики, за допомогою яких встановлено, в чому полягає проблема саме серед старшокласників, які можна знайти шляхи вирішення труднощів.

Беручи до уваги особливості юнацького віку і дослідження особистісних рис лідера, критерії рівня сформованості, нами виокремлено наступні компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які, на нашу думку, забезпечують ефективне формування лідерства старшокласників, зокрема: мотиваційний, емоційно-вольовий, особистісний та діловий. Визначено рівні сформованості лідерських якостей у школярів, а саме: високий, достатній, низький.

В експерименті брали участь учні 9-11 класів на базі ЗОШ №34 і ЗОШ №74 в місті Запоріжжя. У ході роботи нами було обрано такі методики дослідження: «Діагностика лідерських здібностей» (Е. Жариков, Е. Крушельницький); «Діагностика мотиваційних орієнтацій в між особових комунікаціях» (И. Ладану, В. Уразасва); «Самооцінка лідерства», «Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості» (див. додаток Г), «Діагностика мотивації успіху і боязні невдачі», (див. додаток Д).

Провівши перший етап дослідження ми дійшли висновку, що у більшості старшокласників рівень сформованості лідерських якостей відповідає

достатньому та низькому рівням. Під час проведення анкетувань, бесід, тестів та опитувальників, вдалося виявити причини таких результатів. Такий низький рівень сформованості говорить про те, що з учнями проводилось у недостатній кількості роботи, щоб допомогти сформуванню високих показників лідерських якостей.

Наступний етап експерименту полягав в обґрунтуванні соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.

Процес формування лідерських якостей у старшокласників на пряму залежить від їх керівника, його здібності керувати учнівським самоврядуванням і за наявності таких соціально-педагогічних умов:

- 1) урахування особливостей і розвиток мотивації лідерства старшокласників;
- 2) забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей старшокласників шляхом організації учнівського колективу, самоврядування та школи лідерів;
- 3) створення гуманних відносин суб'єктів виховання;
- 4) створення стимулюючого й розвивального середовища, використовуючи інтерактивні форми роботи (тренінги, рольові ігри).

Проведено соціально-педагогічний експеримент, який складався з трьох етапів:

- констатувальний (перевірка рівня сформованості лідерських якостей старшокласників за допомогою анкет, опитувальників. Нами було підтверджено, що за рівнями сформованості лідерських якостей високий рівень мають 7,8 %, на середньому – 30,4 %, а на низькому – 61,8 %. А це в свою чергу говорить про те, проблема низького рівня сформованості лідерських якостей в даний момент є основною серед старшокласників);

- формувальний (обґрунтування та впровадження соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників шляхом впровадження проєктів, школи лідерства, шляхів розвитку учнівського

самоврядування, рольових ігор, вправ, тренінгів);

- контрольний (інтерпретація кількісних і якісних характеристик, математичне опрацювання емпіричних даних).

Отже, аналіз соціально-педагогічної літератури та практики доводить, що виховання лідерських якостей – це важливий аспект у становленні молоді особистості, тож починати його потрібно якомога раніше. Організація освітнього процесу в цьому аспекті передбачає створення соціально-педагогічних умов, завдяки яким процес формування лідерських якостей учнівської молоді буде ефективним і дієвим. Одержані результати дослідження свідчать про досягнення поставленої мети.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алифанов С. Основные направления анализа лидеров. *Вопросы психологии*. 2001. № 3. С. 5-7.
2. Алифанов С. А. Основные направления анализа лидерства. *Вопросы психологии*. 1991. № 3. С.90-98.
3. Андреева Г. М., Донцов А. И., Хараш А. У. Принципы исследования межличностного восприятия в условиях совместной групповой деятельности. *Межличностное восприятие в группе* / под ред. Г. М. Андреевой, А. И. Донцова. Москва : Изд-во МГУ, 1981. С. 68-85.
4. Астахова В. И. Концептуальные основы модернизации системы образования в Украине. *Як нам упорядкувати нашу вищу школу: матеріали VIII міжнар. студ. науч. конф. (м. Харків, 21 квіт. 2001р.)*. Харків, 2001. С. 20-43.
5. Ашин Г. К. Критика современных буржуазных концепции лидерства. Москва : Мысль, 1978. 136 с.
6. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ЦУЛ, 2009. 208 с.
7. Бендас Т. В. Психология лидерства: учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 448 с.
8. Бендер П. У., Хеллман Э. Лидерство изнутри. Москва : Попурри, 2010. 304 с.
9. Берн Э. Лидер и группа. О структуре и динамике организаций и групп. Москва : Эксмо, 2008. 288 с.
10. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
11. Бех І. Д. Психометодична проєкція особистісно-орієнтованої моделі виховання. Педагогіка та психологія. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць*. Чернівці, 2002. Вип. 152. С. 13-24.



12. Бех І. Д. Ядро особистості у фокусі виховання. *Психологія на перетині тисячоліть*: збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань. Київ, 1998. Т.1. С. 135-144.
13. Бехтерев В. М. Методологічні проблеми лідерства в навчальних групах. *Психологія на перетині тисячоліть*: зб. наук. праць учасників П'ятих Костюківських читань. Київ, 1998. Вып 5. С. 210-214.
14. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Москва : Институт практической психологии; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. 352 с.
15. Бояцис Р. Резонансное лидерство: самосовершенствование и построение плодотворных взаимоотношений с людьми на основе активного сознания, оптимизма и эмпатии / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. 300 с.
16. Булах І. С. Пріоритетні позиції у визначенні провідних компонентів та критеріїв розвитку особистості підлітка. *Психологія*: збірник наукових праць. Київ, 2001. Випуск 12. С. 102-112.
17. Васильков В. М., Василькова О. І. Особливості психолого-педагогічної роботи з «важкими» підлітками: навч. посібник. Донецьк : ДЕОНІС, 2004. 388 с.
18. Василькова О. І, Васильков В. М. Проблема дослідження та використання неформального учнівського лідерства у виховній діяльності педагога. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. Київ, 1999. Кн.1. С. 146-153.
19. Василькова О. И. Структурно-логическая модель динамики неформального лидерства в учебной группе. *Психологія*: зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2001. Вип. 12. С. 113.
20. Василькова О. І. Методологічні проблеми лідерства в навчальних групах. *Психологія на перетині тисячоліть*: збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань. Київ, 1998. Т. 1. С.210-214.
21. Василькова О. И. Определение статуса подростков в учебной группе ПТУ с помощью методики «Анализ неформальных коммуникаций». *Психологія*:

- збірник наукових праць. Київ, 2001. Випуск 14. С.196-200.
22. Вендов А. И. Социально-психологическое исследование лидерства в малых группах : автореф. дисс. ...канд. психол. Наук : 19.00.05. Львів, 1973. 16 с.
  23. Вельчева Н. І. Як не заблукати у просторі студентського життя або правила виживання для студентів: збірка рекомендацій. Запоріжжя : Видавництво РВВ ЗДІА, 2008. 80 с.
  24. Вітвицька С. С. Практикум з педагогіки вищої школи : навчальний посібник за модульно рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 96 с.
  25. Волков И. П. Исследование лидерства как функции групповой задачи. Москва : Изумруд, 1978. 108 с.
  26. Волков И. П., Емельянов Ю. Н. К критике «теории черт» лидерства. *Человек и общество*. Москва, 1973. Вып. 11. С. 225-230.
  27. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. Проблемы общей психологии / под. ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2. 524 с.
  28. Гаврилюк М. В. Феномен лідерства в університетській освіті. На матеріалах Англії та Уельсу: навч. посіб. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. 132 с.
  29. Гринлиф Р. К. Слуга в роли лидера. Москва : Изд-во «Рубиновый луч», 1970. 48 с.
  30. Долинська Л. В. Стилї педагогічного спілкування та можливості його формування в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя. *Психологія* : збірник наукових праць. Київ, 1999. Випуск 1(4). С. 17-24.
  31. Драгунова Т. В. Психология взросления. Москва : Педагогика, 1990. 280 с.
  32. Дубовская Е. М. Влияние лидера на сверстников в юношеских группах : автореф. дисс. ...канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 1984. 17 с.
  33. Ершов А. А. Лидер и авторитет группы. *Экспериментальная и прикладная психология*. Москва, 1971. Вып. 4. С. 11-16.
  34. Жеребова Н. С. Лидерство в малых группах : автореф. дисс. ...канд. философ. наук : 19.00.05. Москва, 1969. 19 с.

35. Жеребова Н. С. Лидерство в малой группе как объект социально-психологического исследования. *Руководство и лидерство* / под ред. Б. Д. Парыгин. Москва, 1973. Вып. 7. С. 54-63.
36. Зайцева Е. М. Об актуализации одного из видов лидерства в группе. *Социально-психологические аспекты первичного коллектива* / под ред. Л. И. Уманского. Ярославль. Москва : Ексмо, 1978. С. 121-125.
37. Зотова О. И., Кряжева И. К. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности. *Вопросы психологии*. 1986. № 3. С. 84-93.
38. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Изд-во «Питер», 2000. 480 с.
39. Кови С. Семь навыков эффективных менеджеров : самоорганизация, лидерство, раскрытие потенциала / пер.с англ. Москва : Альпина Паблишер, 2012. 88 с.
40. Коллинз Д. От хорошего к великому: почему одни компании совершают прорыв, а другие нет / пер. с англ. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2008. 321 с.
41. Коломінський Н. Л. Міжособистісна взаємодія як соціально-психологічна детермінанта становлення громадянськості сучасної молоді у контексті спадщини. *Психологія на перетині тисячоліть* : збірник наукових праць. Київ, 2004. Вип. 2. С. 159.
42. Коломінський Н. Л. Основи психолого-управлінського консультування : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 134 с.
43. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05. Київ, 2001. 37 с.
44. Краснова О. Н., Трещилова С. Н. Лидерство и компетентносной подход. *Развитие лидерских умений студентов: проблемы и перспективы*. Омск, 2012. Вып 2. С. 106.
45. Кричевский Р. Л. Динамика группового лидерства. *Вопросы психологии*.

1980. № 2. С. 42-49.
46. Кричевский Р. Л. Механизмы лидерства в юношеских коллективах. *Проблемы детской и педагогической психологии*. Москва, 1976. Вып. 9. С. 23.
  47. Кричевский Р. Л. Модель одного из механизмов группового лидерства. *Психология воспитания в первичном коллективе*. Ярославль, 1980. Вып. 4. С. 110-116.
  48. Кричевский Р. Л. Психологические основы руководства и лидерства в первичном коллективе : автореф. дисс. ... д-ра психол. Наук : 19.00.05. Москва, 1985. 42 с.
  49. Кулюткина Ю. Н. Личностные факторы развития познавательной активности учащихся в процессе обучения. *Вопросы психологии*. 1984. № 5. С. 41-44.
  50. Лактионова Г., Зверева И., Стариков Л. Лидер будущего. Новое время, стратегия и практика : *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. №3. С. 35-54.
  51. Лозниця В. С. Психологія менеджменту : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 1997. 248 с.
  52. Лях Т. Л. Методика організації волонтерських груп : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 2005. 348 с.
  53. Максвелл Д. Виховай в себе лидера / пер. з англ. Г. І. Левітан. 2-е вид. Київ : Август, 2006. 400 с.
  54. Мегель В. В. Адаптация типов к внешним и внутренним условиям. *Соционика, ментология и психология личности*. 1996. № 4. С. 58-60.
  55. Мейджер Ч. Кто такой харизматический лидер? *Психология современного лидерства* : американские исследования. Москва : Когито-Центр, 2007. С. 91-110.
  56. Міщенко Т. А. Соціально-психологічний тренінг з формування вмінь саморегуляції емоцій у старшокласників. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 7. С. 10-14.

57. Мнацаканян Л. И. Личность и оценочные способности старшеклассников: кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1991. 190 с.
58. Немов Р. С. Практическая психология: познание себя. Влияние на людей : пособие для учащихся. Москва : ВЛАДОС, 2007. 488 с.
59. Николаев Г. Молодежная общественно полезная деятельность. Москва : Фонд «Созидание», 2005. 104 с.
60. Оганесян Н. Т. Методы активного социально-психологического обучения : тренинги, дискуссии, игры. Москва : Ось-89, 2002. 176 с.
61. Огнев'юк В. О., Жильцов О. Б., Караман С. О. Я - студент : навч. посіб. 4-те вид. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. 278 с.
62. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : навч. посіб. 2-ге вид., доп. Київ : Академвидав, 2010. 544 с.
63. Осипова Т. Виховна робота зі студентською молоддю : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2006. 288 с.
64. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории. Москва : Мысль, 1971. 352 с.
65. Парыгин Б. Д. Руководство и лидерство. *Руководство и лидерство* / ред. Б. Д. Парыгин. Москва, 1973. Вып. 6. С. 5-12.
66. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. Москва : ИНФРА-М, 1992. 322 с.
67. Платонов Ю. П. Путь к лидерству. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 348 с.
68. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : навчальний посібник для магістрантів і аспірантів. Київ : ТОВ «Філ-студія», 2006. 320с.
69. Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах. *Інформаційний вісник вищої освіти*. 2002. № 7. С. 164.
70. Походенко С. В. До питання про виховання лідера в підлітковому віці. *Актуальні проблеми педагогіки та психології* : зб. наукових праць. Ніжин, 1995. № 7. С. 158-162.
71. Походенко С. В. Становлення мотивації лідерства у підлітків шляхом ідентифікації зі «значущим іншим». *Наукові записки НДПУ*. Ніжин, 1998.

№ 2. С. 9-13.

72. Психологическая теория коллектива: под ред. А. В. Петровского. Москва : Педагогика, 1979. 240 с.
73. Психологические тесты / под ред. А. А. Карелина: в 2 т. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. Т. 1. 312 с.
74. Румянцева В. И., Чангли А. Б. Методика определения стиля лидерства спортивной команды. *Социально-психологические методы практической работы в коллективе: диагностика и воздействие*. Москва, 1990. Вып. 13. С. 125-133.
75. Семченко Н. О. Формування лідерських якостей особистості. Методичні рекомендації по формуванню лідерських якостей майбутніх педагогів у позааудиторній діяльності. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. 125 с.
76. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.
77. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому процесі загальноосвітньої школи. *Наука і освіта* : науково-практичний журнал ПНЦ АПН України. 2004. № 7. С. 328-330.
78. Ягоднікова В. В. Шкільна учнівська республіка – шлях до демократичного суспільства. *Педагогічна естафета*. 2002. № 3. С. 3.
79. Ягоднікова В. В. Учніське самоврядування як засіб виховання лідерів. *Наука і освіта* : науково-практичний журнал ПНЦ АПН України. 2005. № 3 С. 146-149.
80. Ягоднікова В. В. Технологія виховання особистісних якостей учнівських лідерів. *Наша школа* : науково-методичний журнал. 2005. № 4. С. 26-29.

## ДОДАТКИ

### Додаток А

#### Діагностика лідерських здібностей (Е. Жариков, Е. Крушельницький)

Інструкція. Вам пропонується 50 висловлювань, на які потрібно дати відповідь «так» або «ні».

Середнього значення у відповідях не передбачено. Довго не замислюйтесь над висловлюваннями. якщо сумніваєтеся, все-таки зробіть позначку на «+» або «-» ( «а» або «б») на користь тієї альтернативної відповіді, до якого ви найбільше схиляєтеся.

Тест-опитувальник

1. Чи часто ви буваєте в центрі уваги однолітків?
  - а) так;
  - б) немає.
2. Чи вважаєте ви, що багато хто з однокласників займають більш високе положення у класі, ніж ви?
  - а) так;
  - б) немає.
3. Перебуваючи на виховних годинах, відчуваєте ви бажання не висловлювати свої думки, навіть коли це необхідно?
  - а) так;
  - б) немає.
4. Коли ви були меншими, вам подобалося вам бути лідером серед однолітків?
  - а) так;
  - б) немає.

5. Чи відчуваєте ви задоволення, коли вам вдається переконати когось у чомусь?

- а) так;
- б) немає.

6. Чи трапляється, що вас називають нерішучою людиною?

- а) так;
- б) немає.

7. Чи згодні ви з твердженням: «Все найкорисніше у світі є результат діяльності невеликого числа видатних людей»?

- а) так;
- б) немає.

8. Чи відчуваєте ви нагальну необхідність у пораднику, який міг би спрямувати вашу навчальну активність?

- а) так;
- б) немає.

9. Чи втрачали ви іноді холонокровність у розмові з людьми?

- а) так;
- б) немає.

10. Чи приносить вам задоволення бачити, що оточуючі побоюються вас?

- а) так;
- б) немає.

11. Чи намагаєтеся ви займати за столом (комп'ютерний) Таке місце, яке дозволяло б вам бути в центрі уваги і контролювати ситуацію?

- а) так;
- б) немає.

12. Чи вважаєте ви, що справляєте на людей значне (імпозантне) враження?

- а) так;
- б) немає.

13. Чи вважаєте ви себе мрійником?



- а) так;
- б) немає.

14. Губитеся ви, якщо люди, що оточують вас, висловлюють незгоду з вами?

- а) так;
- б) немає.

15. Чи траплялося вам за особистою ініціативою займатися організацією трудових, спортивних та інших команд і колективів?

- а) так;
- б) немає.

16. Якщо те, що ви намітили, не дало очікуваних результатів, то ви:

- а) будете раді, якщо відповідальність за цю справу покладуть на когось іншого;
- б) візьмете на себе відповідальність і самі доведете справу до кінця.

17. Яке з двох думок вам ближче?

- а) справжній керівник повинен сам робити ту справу, якою він керує, і особисто брати участь в ньому;
- б) справжній керівник повинен тільки вміти керувати іншими і не обов'язково робити справа сам.

18. З ким ви вважаєте за краще працювати?

- а) з покірними людьми;
- б) з незалежними і самостійними людьми.

19. Чи намагаєтесь ви уникати гострих дискусій?

- а) так;
- б) немає.

20. Коли ви були меншими, чи стикалися ви з владністю вашого батька?

- а) так;
- б) немає.

21. Чи вмієте ви в дискусії на цікаву тему залучити на свою сторону тих, хто раніше був з вами не згоден?

- а) так;
- б) немає.

22. Уявіть собі таку сцену: під час прогулянки з друзями по лісі ви втратили дорогу. Наближається вечір і потрібно приймати рішення. Що ви будете робити?

- а) надасте прийняття рішення найбільш компетентному з вас;
- б) просто не будете нічого робити, розраховуючи на інших.

23. Є таке прислів'я: «Краще бути першим на селі, ніж останнім в місті». чи справедливим є вона?

- а) так;
- б) немає.

24. Чи вважаєте ви себе людиною, який впливає на інших?

- а) так;
- б) немає.

25. Чи може невдача в прояві ініціативи змусити вас більше ніколи цього не робити?

- а) так;
- б) немає.

26. Хто, на ваш погляд, справжній лідер?

- а) сама компетентна людина;
- б) той, у кого найсильніший характер.

27. Чи завжди ви намагаєтеся зрозуміти і по гідності оцінити людей?

- а) так;
- б) немає.

28. Поважаєте ви дисципліну?

- а) так;
- б) немає.

29. Який з наступних двох керівників для вас важливіше?

- а) той, який все вирішує сам;
- б) той, який завжди радиться і прислухається до думок інших.

30. Який з наступних стилів керівництва, на вашу думку, найкращий для роботи у класі, групі?

- а) колегіальний;
- б) авторитарний.

31. Чи часто у вас створюється враження, що інші зловживають вами?

- а) так;
- б) немає.

32. Який з наступних портретів більше нагадує вас?

а) людина з гучним голосом, виразними жестами, за словом в кишеню не полізе;

б) людина зі спокійним, тихим голосом, стриманий, задумливий.

33. Як ви поведете себе на зборах, якщо вважаєте свою думку єдино правильним, але інші з вами не згодні?

- а) промовчите;
- б) будете відстоювати свою думку.

34. Підпорядковуєте ви свої інтереси і поведінку інших людей справі, якою займаєтеся?

- а) так;
- б) немає.

35. Чи виникає у вас почуття тривоги, якщо на вас покладено відповідальність за якусь важливу справу?

- а) так;
- б) немає.

36. Що б ви хотіли?

- а) працювати під керівництвом хорошої людини;
- б) працювати самостійно, без керівників.

37. Як ви ставитеся до твердження: «Для того щоб сімейне життя було хорошою, необхідно, щоб рішення в сім'ї приймав один з подружжя?»

- а) згоден;
- б) не згоден.

38. Чи траплялося вам купувати що-небудь під впливом думки інших людей, а не виходячи з власної потреби?

- а) так;
- б) немає.

39. Чи вважаєте ви свої організаторські здібності хорошими?

- а) так;
- б) немає.

40. Як ви поведетесь, зіткнувшись з труднощами?

- а) опускаєте руки;
- б) з'являється сильне бажання їх подолати.

41. Дорікають ви людей людям, якщо вони цього заслуговують?

- а) так;
- б) немає.

42. Чи вважаєте ви, що ваша нервова система здатна витримати життєві навантаження?

- а) так;
- б) немає.

43. Як ви вчините, якщо вам запропонують реорганізувати ваш факультатив/гурток/групу?

- а) введу потрібні зміни негайно;
- б) буду поспішати і спочатку все ретельно обміркую.

44. Змогли б ви перервати занадто балакучого співрозмовника, якщо це необхідно?

- а) так;
- б) немає.

45. Чи згодні ви з твердженням: «Для того щоб бути щасливим, треба жити непомітно»?

- а) так;
- б) немає.

46. Чи вважаєте ви, що кожна людина повинна зробити що-небудь

видатне?

а) так;

б) немає.

47. Ким би ви віддали перевагу стати?

а) художником, поетом, композитором, вченим;

б) видатним керівником, політичним діячем.

48. Яку музику вам приємніше слухати?

а) могутню і урочисту;

б) тиху і ліричну.

49. Чи відчуваєте ви хвилювання, чекаючи зустрічі з важливими і відомими людьми?

а) так;

б) немає.

50. Чи часто ви зустрічали людей з більш сильною волею, ніж ваша?

а) так;

б) немає.

Оцінка результатів тестування

Сума балів за ваші відповіді підраховується за допомогою ключа до опитувальника. Ключ до опитувальника

1а, 2а, 3б, 4а, 5а, 6б, 7а, 8б, 9б, 10а, 11а, 12а, 13б, 14б, 15а, 16б, 17а, 18б, 19б, 20а, 21а, 22а, 23а, 24а, 25б, 26а, 27б, 28а, 29б, 30б, 31а, 32а, 33б, 34а, 35б, 36б, 37а, 38б, 39а, 40б, 41а, 42а, 43а, 44а, 45б, 46а, 47б, 48а, 49б, 50б.

За кожну відповідь, що співпадає з ключовим, випробуваний отримує один бал, в іншому випадку – 0 балів.

Оцінка лідерства

Якщо сума балів виявилася менш 25, то якості лідера виражені слабо.

Якщо сума балів в межах від 26 до 35, то якості лідера виражені середньо.

Якщо сума балів виявилася від 36 до 40, то лідерські якості виражені сильно. Якщо сума балів більше 40, то дана людина як лідер схильний до диктату.

## Інтерпретація

Здатність людини бути лідером багато в чому залежить від розвиненості організаторських і комунікативних якостей. Якими характерними рисами особистості повинен володіти справжній лідер? Такими ознаками, як відзначають Е. Жариков і Е. Крушельницький, можуть бути такі прояви:

- Вольовий, здатний долати перешкоди на шляху до мети.
  - Наполегливий, вміє розумно ризикувати.
  - Терплячий, готовий довго і добре виконувати одноманітну, нецікаву роботу.
  - Ініціативний і вважає за краще працювати без дріб'язкової опіки.
- Незалежний.
- Психічно стійкий і не дає захопити себе нереальними пропозиціями.
  - Добре пристосовується до нових умов і вимог.
  - Самокритичний, тверезо оцінює не тільки свої успіхи, а й невдачі.
  - Вимогливий до себе та інших, вміє запитати звіт за доручену роботу.
  - Критичний, здатний бачити в привабливих пропозиціях слабкі сторони.
  - Надійний, тримає слово, на нього можна покластися.
  - Витривалий, може працювати навіть в умовах перевантажень.
  - Сприйнятливий до нового, схильний вирішувати нетрадиційні задачі оригінальними методами.
  - Стрессостійкий, не втрачає самовладання і працездатності в екстремальних ситуаціях.
  - Оптимістичний, відноситься до труднощів як до неминучих і переборним перешкод.
  - Рішучий, здатний самостійно і своєчасно приймати рішення, в критичних

Представлена методика дозволяє оцінити здатність людини бути лідером.

## Додаток Б

### *Експрес-методики (ігри, вправи) діагностики лідерства*

1) **«Шнурочок»** – для проведення цієї гри візьміть шнурок і зв'яжіть його кінці так, щоб утворилось кільце (довжина шнурка залежить від кількості учасників гри). Учні стають навколо і беруться руками за шнурок, який знаходиться всередині круга.

Завдання: усім треба закрити очі не відпускаючи шнурок і при цьому треба побудувати трикутник. Спочатку виникає пауза і повна бездіяльність вихованців, потім хтось із учасників пропонує якийсь варіант вирішення.

Наприклад: розрахуватись і далі будувати трикутник за порядковими номерами. Той хто подає ідею, як правило, керує діями. Практика цієї гри показує, що звичайно такі функції на себе беруть лідери. Гру можна продовжувати і ускладнювати. Запропонувати хлопцям і дівчатам побудувати квадрат, шестикутник і т. д.

2) **«Велике сімейне фото»** – цю гру краще проводити на організаційно виховних годинах або перед початком заняття. Учням пропонується уявити, що усі вони велика сім'я і їм треба сфотографуватись для родинного альбому. Потрібно вибрати фотографа. Він повинен розмістити усю сім'ю для фотографування. Першим із сім'ї обирається дідусь, він теж може брати участь у розстановці «членів сім'ї». Більше ніяких установок для учасників сім'ї не дається.

Учні групи повинні самі вирішити кому ким бути і де стояти. Наставник при цьому повинен уважно спостерігати за перебігом подій. Роль фотографа і дідуся візьмуться виконувати юнаки і дівчати, які прагнуть лідерства. Але не виключені елементи керівництва інших «членів сім'ї». При цьому цікаво спостерігати за активністю чи пасивністю молодих людей у процесі диференціації і розподілу ролей. Ця гра, може відкрити для наставників нових лідерів і показати систему симпатій і антипатій у групі. Після розподілу ролей

та розстановки «членів сім'ї»

3) **«Завдання»** ця методика складається із кількох ігор. Для її реалізації учнів поділяють на дві або більше команд. Кожна команда обирає собі назву.

Умови: команди будуть виконуватись після того як наставник віддасть команду «Розпочали!». Переможцем буде вважатись та команда, яка швидше і якісніше виконає завдання. У такий спосіб створюється дух змагальності, який посилює прояв динаміки групових процесів та лідерства.

Перше завдання: кожна команда повинна чітко і виразно сказати хором якесь слово. Розпочали! Для того щоб виконати це завдання необхідно усім членам команди якоесь домовитись. Функції переговорника бере на себе людина яка прагне лідерства.

Друге завдання: тут потрібно, щоб ні про що не домовляючись встало пів команди. Розпочали! Як правило, встають найактивніші члени групи, включаючи лідера.

Третє завдання: зараз усі команди летять у космічному кораблі на Марс. Але для того щоб полетіти нам потрібно якомога швидше організувати екіпажі. В екіпажі входять: капітан, штурман, пасажир і заєць. І так, хто швидше? Розпочали! Звичайно функції лідера знову ж таки бере на себе лідер. Але розподіл ролей часто проходить таким чином, що лідер вибирає собі роль зайця. Це можна пояснити як його бажання передати відповідальність комусь іншому.

Завдання четверте. Ми прилетіли на Марс і нам потрібно розміститись якоесь у Марсіанському готелі. Але у ньому тільки тримісний номер, два двомісних і один одномісний. Вам необхідно розподілитись, хто в якому номері буде жити. Розпочали! Ця гра розкриє таємницю наявності у групі мікрогруп, їх склад. Одномісні номери дістаються зазвичай негласним, формальним лідерам або відстороненим (аутсайдерам).

Призначення: даний експрес-тест дозволяє визначити актуальний рівень прояву лідерства у спільній діяльності.



Інструкція. Уважно прочитайте кожне з десяти суджень і виберіть найбільш підходящий для вас відповідь в буквеній формі. Працюючи з опитувальником, пам'ятайте, що немає ні поганих, ні хороших відповідей.

Важливим фактором є і те, що в своїх відповідях треба прагнути до об'єктивності і записувати ту відповідь, який першим приходить в голову.

Опитувальник

1. Що для вас важливіше в грі?

А. Перемога.

Б. Для мобільних телефонів.

2. Що ви віддаєте перевагу в загальній розмові?

А. Виявляти ініціативу, пропонувати щось.

Б. Слухати і критикувати те, що пропонують інші.

3. Чи здатні ви витримувати критику, не вплутуватися в приватні суперечки, не виправдовуватися?

А. Так.

Б. Ні.

4. Чи подобається вам, коли вас хвалять прилюдно?

А. Так.

Б. Ні.

5. Відстоюєте ви свою думку, якщо обставини (думка більшості) проти вас?

А. Так.

Б. Ні.

6. У компанії, в спільній справі ви завжди виступаєте заводієм, придумуєте що-небудь таке, що цікаво іншим?

А. Так.

Б. Ні.

7. Вміти ви приховувати свій настрій від оточуючих?

А. Так.

Б. Ні.

8. Чи завжди ви негайно і покірно робите те, що вам говорять старші?

А ні.

Б. Так.

9. Чи вдається вам в розмові, дискусії, переконати, залучити на свою сторону тих, хто раніше був з вами не згоден?

А. Так.

Б. Ні.

10. Чи подобається вам вчити (повчати, виховувати, навчати, давати поради) інших?

А. Так.

Б. Ні.

Обробка і інтерпретація даних

Підрахувати загальну кількість «А» і «Б» відповідей.

Високий рівень лідерства А = 7-10 балів.

Середній рівень лідерства А = 4-6 балів.

Низький рівень лідерства А = 1-3 бали.

Переважання відповідей «Б» свідчить про дуже низький або деструктивному лідерство.

## Додаток В

### Проект «Лідерство-запорука успіху»

Актуальність проекту: Які б оцінки не виносили нашому часові, безсумнівно одне – це час справжніх лідерів. Необхідно визначити стратегію пошуку і навчання тих підлітків, які мають організаторські здібності, усвідомлюють себе потенційними лідерами у суспільстві. Навчання лідерству створює умови і механізми для самовиховання, самовираження особистості, побудови життєвих планів та перспектив.

Головним завданням в рамках проекту «Лідерство-запорука успіху» Ліги старшокласників – формування лідерської особистості, вміння приймати рішення, специфіки спілкування, використання ефективних форм роботи та впровадження нових проектів.

Виховання життєздатного покоління, становлення молоді як творчої сили суспільства неможливе без її практичної самодіяльності, самоврядування, без розвитку лідерства як такого.

Лідерів учнівського самоврядування глибоко вражають ті соціальні проблеми, з якими вони стикаються. Ми завжди обговорюємо з дітьми питання, пов'язані з благодійними проектами, вони вчать не бути осторонь, доторкнутися до тої чи іншої проблеми і уміють допомогти в її вирішенні. Соціальний досвід, який вони здобувають, зумовлює, що в майбутньому така людина матиме свідому громадянську позицію.

Учасники проекту: учні 9-11 класів; органи учнівського самоврядування; батьки; учителі.

Партнери проекту: районна державна адміністрація, районний центр дитячої та юнацької творчості, мала академія наук учнівської молоді, адміністрації навчальних закладів, батьківські ради навчальних закладів.

Мета: створення і впровадження в практику роботи району ефективної моделі учнівського самоврядування; виховання моральних якостей,

громадянської та соціальної відповідальності молоді; формування особистості патріота-громадянина України, який підготовлений до життя і чітко орієнтується в сучасних реаліях; допомога навчальним закладам району в організації роботи учнівського самоврядування; надання методичної допомоги щодо організації роботи учнівського самоврядування.

Завдання:

- 1) організація колективного пошуку оптимальної структури учнівського самоврядування в районі, яка б відповідала потребам сьогодення;
- 2) створити району раду учнівського самоврядування що акумулювала та лобювала б в районі реалізацію молодіжних проєктів;
- 3) розробка механізму залучення учнівської молоді до активної участі в учнівському самоврядуванні;
- 4) визначення сучасного змісту, форм та методів роботи органів учнівського самоврядування;
- 5) ініціювання й реалізація соціально значущих проєктів, програм, акцій;
- 6) реалізація програми навчання школи лідерів;
- 7) розробка інструментарію для оцінювання рівня учнівського самоврядування, проведення систематичного моніторингу громадської думки щодо його розвитку (щорічне підбиття підсумків рейтингу).

Організаційно-методичний супровід здійснює Рада координаторів проєкту в яку входять: педагоги організатори, заступник директора школи, району з виховної роботи.

На Раду координаторів покладено наступні функції:

- навчально-методична, зміст якої полягає в організації навчання лідерів учнівського самоврядування, забезпеченні методичними матеріалами, навчальними програмами;
- координаційна, яка полягає в об'єднанні та координації зусиль усіх структур району, органів учнівського самоврядування, батьківської громадськості;
- дослідна, яка реалізується через здійснення досліджень моніторингу

стану та динаміки розвитку учнівського самоврядування в загальноосвітньому та позашкільному навчальному закладі;

- інформаційна, яка полягає у створенні позитивного іміджу органів учнівського самоврядування.

Очікувані результати реалізації проекту:

- розвиток різноманітних форм учнівського самоврядування;
- розробка програм навчання лідерів, методики організації учнівського самоврядування;

- вивчення кращого досвіду організації шкільного самоврядування, роботи шкільних органів учнівського самоврядування;

- залучення молоді до активної участі у самоврядуванні;
- розвиток громадської ініціативи та громадянської відповідальності учнівської молоді;

- набуття молоддю соціального досвіду через участь у реалізації соціальних проектів.

Однією із структурних одиниць учнівського самоврядування району є Рада Ліги старшокласників «Лідерство-запорука успіху».

Рада старшокласників працює на основі Статуту. На реалізацію цільового проекту «Лідерство-запорука успіху» працюють комісії, які входять до складу Ради учнівського самоврядування.

Склад Ради учнівського самоврядування школи лідерів: Голова Ради Ліги старшокласників, він же очолює і організаційний комітет, заступник голови, комітети:

- захисту прав дитини та допомоги у проблемних ситуаціях;
- культури та духовного розвитку дозвілля;
- партнерства та міжнародних відносин;
- загальна та додаткова освіта;
- преси та інформації.

Учнівське самоврядування бере активну участь у реалізації проектів, обговорених та затверджених на засіданні районної Ради Ліги старшокласників,

в благодійних проектах району, сіл, селищ та всеукраїнських конкурсах.

№п/п	Назва комісій	Зміст роботи	Назва проектів
1.	Партнерства та міжнародних відносин.	«Лідер у кожному із нас». Виборча компанія. Навчання. Обмін досвідом	1.«Районна школа лідерів». 2.«Лідерство-запорука успіху».
2.	Захисту прав дітей та допомоги у проблемних ситуаціях	«Вивчаємо та реалізуємо свої права»(заходи на виконання програми правової освіти населення на 2019 рік).	1.«Знаю та реалізую свої права». 3.«Лідери єднаймо Україну»
3.	Преса та інформація	«Інформаційно методичний центр районної ради Ліги старшокласників	1«Шкільна газета». 2. «Ми- на сайті навчального закладу «Учнівське самоврядування».
.	Загальної та додаткової освіти.	«Творчі, допитливі та інтелектуальні».	1. Навчання в МАН 2. Навчання в гуртках, секціях, клубах.
.	Робота з дітьми молодшого та середнього віку.	«Готуємо лідерську зміну».	1.«Навчаючись-навчаємо». 2.«Змістовне дозвілля».

## Додаток Г

### Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості

Призначення. Методика допомагає визначити провідні потреби-мотиватори особистості.

Методологічною основою служить теорія мотивації Д. Макклелланда, а також ряд її більш сучасних інтерпретацій. Знання основних потреб – вихідний момент самомотивації, особистісного росту і росту лідерських якостей. Крім того, знаючи провідні потреби старшокласників і використовуючи відповідні стимули, вчитель може підвищити суб'єктно діяльнісну мотивацію.

Інструкція. Вам пропонується 15 тверджень. Висловіть свою згоду («повністю згоден» – ПЗ) або незгоду («не згоден» – НЗ) за п'ятибальною системою. Свою відповідь необхідно підкреслити або обвести кружком.

Твердження ПЗ НЗ

1. Я докладаю всіх зусиль для того, щоб поліпшити показники свого навчання в порівнянні з тим, що було раніше.

5 4 3 2 1

2. Я отримую задоволення від того, що мені доводиться змагатися з ким-небудь, особливо якщо я при цьому виграю.

5 4 3 2 1

3. Я часто помічаю, що розмовляю зі своїми однолітками стосовно навчання на «неучбові» теми.

5 4 3 2 1

4. Мені подобається виконувати непросту роботу.

5 4 3 2 1

5. Мені подобається брати на себе відповідальність.

5 4 3 2 1

6. Мені подобається, коли навколишні добре до мене відносяться.

5 4 3 2 1

7. Я хочу знати, наскільки добре я виконав те чи інше завдання в дійсності. 5 4 3 2 1

8. Я конфлікую з людьми, які здійснюють неприємні для мене вчинки.

5 4 3 2 1

9. У мене хороші стосунки з однолітками в школі.

5 4 3 2 1

10. Мені подобається ставити перед собою реальні завдання і виконувати їх.

5 4 3 2 1

11. Мені подобається мати вплив на інших людей і використовувати цю перевагу в своїх цілях.

5 4 3 2 1

12. Мені подобається належати до будь-яких груп/гуртків/секцій або входити до складу тих чи інших колективів.

5 4 3 2 1

13. Я отримую задоволення від виконання складних завдань.

5 4 3 2 1

14. Я часто працюю над тим, щоб контролювати, що відбувається навколо мене.

5 4 3 2 1

15. Мені більше подобається працювати в групі, ніж в поодинці.

5 4 3 2 1

Обробка і інтерпретація результатів: для того щоб визначити домінуючі потреби, заповніть таблицю. Необхідно поставити ту кількість балів, що відповідає відповіді на кожне питання. У сумі в кожній колонці має вийти від 5 до 25 балів. Колонка, в якій сума балів буде найбільш високою, визначить вашу домінуючу потребу – мотиваційну домінуючу особистісної активності. Про рівень вираженості кожної з трьох шкал свідчать показники: 19 і більше – високий; 8-18 – середній; і менше - низький.



## Додаток Д

### Діагностика мотивації успіху і боязні невдачі

Інструкція. На наведені нижче питання необхідно відповісти «так» або «ні». Якщо ви важко з відповіддю, то згадайте, що «так» має на увазі як явне «так», то є «скоріше так, ніж немає». Те саме можна сказати і до відповіді «ні». Відповідати на питання слід досить швидко, довго не замислюючись.

#### Опитувальник

1. Включаючись в роботу, сподіваюся на успіх.
2. В діяльності активний.
3. Схильний до прояву ініціативи.
4. При виконанні відповідальних завдань намагаюся по можливості знайти причини відмови від них.
5. Часто вибираю крайнощі: або заниження легкі завдання, або нереально важкі.
6. При зустрічі з перешкодами, як правило, не відступаю, а шукаю способи їх подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні досить важких завдань в умовах обмеженого часу результативність моєї діяльності погіршується.
10. Я схильний проявляти наполегливість в досягненні мети.
11. Я схильний планувати своє майбутнє на досить віддалену перспективу.
12. Якщо ризикую, то з розумом, а не відчайдушно.
13. Я не дуже наполегливий при досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Віддаю перевагу ставити перед собою середні по труднощі або злегка

завищені, але досяжні цілі.

15. У разі невдачі при виконанні завдання його привабливість для мене знижується.

16. При чергуванні успіхів і невдач я більше схильний до переоцінки своїх невдач.

17. Віддаю перевагу планувати своє майбутнє лише на найближчий час.

18. При роботі в умовах обмеженого часу результативність діяльності у мене поліпшується, навіть якщо завдання досить важке.

19. У разі невдачі я, як правило, не відмовляюся від поставленої мети.

20. Якщо я сам вибрав для себе завдання, то в разі невдачі його привабливість тільки зростає.

Ключ до опитувальника: 1 бал отримують відповіді «так» на запитання 1-3, 6, 10-12, 14, 16, 18-20; відповіді «ні» на питання 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17. Підраховується загальна кількість балів. Якщо випробуваний набирає від 1 до 7 балів, то діагностується мотивація на невдачу (боязнь невдачі). Якщо він набирає від 14 до 20 балів, то діагностується мотивація на успіх (надія на успіх). Якщо кількість набраних балів у межах від 8 до 13, то слід вважати, що мотиваційний полюс не виражений. При цьому 8-9 балів ближче до боязні невдачі, а 12-13 балів – ближче до мотивації успіху.